

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
BALTISTIKOS KATEDRA

Greta Ambrazaitė

Laikas Vytauto P. Bložės kūrybos cikluose *Polifonijos*

Bakalauro darbas

Darbo vadovė doc. dr. Rita Tūtlytė

Vilnius, 2017

Greta Ambrazaitė, Laikas Vytauto P. Bložės kūrybos cikluose *Polifonijos*, vadovė doc. dr. Rita Tūtlytė, Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros katedra, 2017, p. 45

Raktiniai žodžiai: Vytautas Bložė, XX a. lietuvių poezija, laikas, trukmė, hermeneutika

Anotacija

Darbo tema – laikas Vytauto P. Bložės poemų cikluose bei preliuduose iš rinkinio „Polifonijos“. Darbo tema kildinama iš filosofinio klausimo, kas yra laikas, todėl darbui svarbi filosofinė laiko refleksija. Darbe remiamasi Henri Bergsono, Marcelio Prousto mąstymais apie laiką. Analizės strategija remiasi hermeneutikos teorija. Pagrindinis darbo tikslas yra analizuoti laiko motyvus Bložės rinkinyje „Polifonijos“ ir atskleisti, kaip kuriama persiklojančių laikų rizioma. Bložė siurrealistiškai vaizduoja vienu metu vykstančius įvykius bei procesus kurdamas ne jų nuoseklią grandinę, o atvirus ir tirštus akimirkos blyksnius, kurių spektras driekiasi nuo buitinių daiktų esaties pagavos, iki ribinių egzistencinių patirčių bei archetipinės sąmonės klodų persipynimų. Darbą sudaro įvadas, trys skyriai („Filosofinė laiko refleksija“, „Sąmonės laikas“, „Istorinis laikas“) su juos lydinčiais poskyriais, išvados.

Turinys

Įvadas	4
Filosofinė laiko refleksija	7
Sąmonės laikas	12
Subjektas ir laikas	12
Daiktiška praeitis	15
Archetipinė laiko patirtis	16
Sustojęs laikas	18
Laikas ir anapusybė	20
Prarastas laikas ir atmintis	23
Istorinis laikas	27
Socialinės istorijos laikas	27
Kultūros istorijos laikas	31
Krikščionybės istorijos laikas	32
Tautosakinis laikas	34
Menas ir laikas	36
Išvados	39
Naudoti šaltiniai	41
Mokslinė literatūra	41
Santrauka	44
Summary	44

Įvadas

Darbo tema ir jos naujumas. Šio bakalauro darbo tema – Laikas Vytauto P. Bložės poemose iš rinkinio „Polifonijos“. Darbo temos naujumą lemia lietuvių literatūros kritikos lauke mažai analizuotas reiškiny: laiko fenomenas Bložės kūryboje. Laikas Bložės kūryboje reiškiamas kaip istorinis, subjektyvusis bei proustiškąja prasme prarastasis. Laiką šiame darbe suvokiame kaip vieną pagrindinių (greta erdvės) materijos egzistavimo formų. Laikas suvokiamas filosofiniu, fenomenologiniu lygmeniu. Mara Rubene teigia, jog XX amžius pasižymi paaštrėjusiu dabarties išgyvenimu bei su tuo susijusia žmogaus kaip asmens problematika¹. Šis reiškiny persmelkė didžiąją dalį Vakarų kultūros meno bei filosofijos. Bložės kūryboje laikas bei savitas jo išgyvenimas – vienos pamatinių temų.

Darbo problema ir jos aktualumas. Klausimas apie laiką, taip pat klausimas apie žmogaus (eilėraščio lyrinio subjekto) santykį su laiko problema, savo kilme yra filosofinis. Šiame darbe laiko problema bus svarstoma ir kaip filosofinio požiūrio reikalaujantis klausimas, ir kaip poetinės vaizduotės dalis. Bložė atnaujino lietuvių poeziją įtraukdamas į savo eilėraščius daugelį iki tol menkai ir tik probėgšmiai pasirodžiusių meninių aspektų. Vieni pagrindinių – tai simultaniški vaizdai bei sąmonės automatizmas, kurių gausą, kalbėdama apie pagrindinius poeto kūrybos bruožus², yra išryškinusi Dalia Satkauskytė. Poetas siurrealistiškai vaizduoja vienu metu vykstančius įvykius bei procesus kurdamas ne jų nuoseklią grandinę, o atvirus ir tirštus akimirkos blyksnius, kurių spektras driekiasi nuo buitinių daiktų esaties pagavos, iki ribinių egzistencinių patirčių bei archetipinės sąmonės klodų persipynimų. Laiko problemą suaktualina Bložei būdingas chronologinio laiko nepaisymas. Taip laiko problema patenka į hermeneutinių tyrimų lauką.

Darbo objektas ir temos tyrimų laukas. Šio bakalauro darbo pagrindinis objektas – XX a. lietuvių poezijos rinkinys – V. P. Bložės „Polifonijos“ (1981). Didžiausias dėmesys skiriamas poemų ciklams, tačiau nagrinėjami ir preliudai. Vytautas P. Bložė (1930-2016) lietuvių poetas, dainų tekstų autorius, vertėjas. 1991 m. už knygą „Noktiurnai“ suteikta Lietuvos nacionalinė kultūros ir meno premija, taip pat Gedimino 4 laipsnio ordinas (2000) bei Literatūrinė „Varpų“ premija (2004). Nors Bložė pagal gimimo metus priklausytų tridešimtųjų metų poetų kartai, tačiau jo poezija (rinkiniai „Nesudegantis miestas“, 1964; „Iš tylinčios žemės“, 1966) artimesnė tai kartai,

¹ „Moderniosios epochos esmę išreiškia subjekto filosofija ir paaštrėjęs dabarties išgyvenimas.“ Rubene M. Dabarties filosofija: iš Esaties į esatį (vert. Renata Zajančkauskaitė). Vilnius: Alma Littera, 2001, p. 161;

² Satkauskytė D., Lietuvių literatūros enciklopedija. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p.71.

kuri į lietuvių poeziją atėjo septintojo dešimtmečio viduryje-aštuntojo pradžioje ir ryškiai atnaujino lietuvių poeziją pasukdama ją modernizmo link. Šį atsinaujinimą žymėjo Sigitos Gedos, Juditos Vaičiūnaitės, Marcelijaus Martinaičio, Jono Juškaio, Tomo Venclovos poezijos knygos. Šiuo laikotarpiu atėjusiųjų kūryboje aiškiai jaučiamas pasaulinės — ir Vakarų, ir Rytų — poezijos kontekstas. Bložė į lietuvių poeziją įtraukė surrealizmo, sąlygiškumo, žaidimo žodžių reikšmėmis, sapno poetikos, pasąmonės automatizmo. Bložė laikomas lietuviškosios poezijos reformatoriumi. Vytauto Kubiliaus teigimu, „Vytauto P. Bložės eilėraščių poetinis efektas grindžiamas psichologiniu šoku – aštriu smūgiu deformuojama regimojo pasaulio tvarka, kad paaiškėtų esmė, kurią sudaro mirtis, tykanti kiekvieno atskiro žmogaus, o kartu žmogiškos egzistencijos beribiškumas. Taip atsirado naujo tipo poetinis kalbėjimas, savo dvasia artimas avangardistinei dailei“³.

Kritikai yra pastebėję, jog laikas Bložės kūryboje yra daugialypis ir sinkretiškas, nepavaldus linijinei laiko sampratai, kurios pagrindu tradiciškai laikomas vienakryptis judėjimas ir išoriškai objektyvi chronologinė tąsa. Viktorija Daujotytė pažymi, jog autoriaus poezija yra „neišleidžianti iš akių siekimo suprasti savaip ir prisipažįstanti, kad negali suprasti pirminių dalykų, labai išplečia savo erdvę ir laiką“⁴, Rimantas Kmita pabrėžė Bložės poezitinių vaizdinių vienalaikiškumą bei sinchroniškumą, kuris atsiskleidžia kultūriniame intertekste, linijinio laiko vengimą⁵, Virginijos Šlekienės teigimu, „dažname eilėraštyje sukurama sudėtinga laikų struktūra, lemianti meninio vaizdo transformacijas bei lyrinio subjekto pavidalą“⁶. Istorinės patirties atgarsius bei jų reikšmę yra apibūdinę Kęstutis Nastopka⁷, Rimantas Kmita⁸, Marijus Šidlauskas⁹, Vitalija Pilipauskaitė¹⁰. Recenzentai bei literatūrologai pabrėžia jautrų poeto santykį su pokario istorija: okupacijos, žydų genocido, partizanų kovų realijomis. Bložė jaučia atsakomybę prieš istoriją,

³ Kubilius V. Prieiga internetu: <http://www.tekstai.lt/component/content/category/160-bloze-p-vytautas-> (Žiūrėta 2017-05-21)

⁴ Daujotytė V. Kito laiko ir kitos erdvės ieškantis, *Gimtas žodis*, 2000. Nr. 2, p.17-46;

⁵ „Kultūrinis intertekstas, kuris kai kuriose Polifonijų dalyse itin koncentruotas, yra patiriamas kaip vienalaikis, kaip pasirodantis, veikiantis čia ir dabar, tarsi nepriklausomai nuo epochos, viskas vyksta sinchroniškai, polifoniškai. Kone visi ciklo „Preludai“ eilėraščiai turi daugiau ar mažiau ryškią žiedinę kompoziciją, kuria tarsi uždaromas, sustabdomas laikas. Pastanga grįžti atgal Bložės poezijoje jaučiama gerokai aiškiau negu linijinis laiko tekėjimas pirmyn. Kultūrinių laiko bei erdvės klodų viename eilėraštyje gali būti keletas.“ Kmita R. Vytauto P. Bložės poezijos kaitos paradoksai, *Colloquia*. Nr. 20, p. 36;

⁶ Šlekienė V. Laiko struktūros Vytauto Bložės poezijoje, *Teksto slėpiniai*, 2004. Nr. 7, p.45.

⁷ Nastopka K. Išsprūstanti prasmė, Vilnius, Vaga, 1991

⁸ Kmita R. Vytauto P. Bložės poezijos kaitos paradoksai, *Colloquia*, nr. 20

⁹ Šidlauskas M. Erškėtrožės tiesa žmonėms, Orfėjas mokėjo lietuviškai, Vilnius: Homo liber, 2006

¹⁰ Pilipauskaitė V. Istorinis laikas be jokios perspektyvos (Vytautas P. Bložė. Prieš išskrendant man ir tau, 2004) *Literatūra*, 2004-06-24

objektyvusis laikas autoriaus kūryboje matomas kaip žeidžiantis žmogų, šiurpinantis jo sąmonę. Autoriaus kūryba priskiriama intelektualiajai poezijai, nes Bložei būdingas puikus visuotinės istorijos ir kultūros išmanymas ir šių žinių pritaikymas. Poetinėje kūryboje Bložė atveria plačius kultūrinius klotus, sistemingai konstruoja groteskiško, pažeisto pasaulio vaizdinius.

Darbo tikslas. Remiantis laiko prigimties aiškinimais atskleisti Bložės kuriamo pasaulio laiko modusus ir turinius, atskleisti autoriaus poetinio laiko vaizduotę.

Darbo uždaviniai. Kyla iš darbo tikslo. Sekant filosofiniais ir literatūrologiniais darbais apie laiką atskleisti, į ką orientuotas laikas, parodyti, kaip sukuriamas vaizduotės bei persiklojančių laikų tinklas. Taip pat aptarti laiko motyvų reikšmę poetinėje vaizduotėje bei skirtingus jo pasirodymo būdus.

Tyrimo metodas. Pagrindinis tyrimo metodas – fenomenologinis – hermeneutinis eilėraščių skaitymas. Hermeneutika svarsto galimybę suprasti tekstą kaip išraišką per prasmės atkūrimą arba sukūrimą naujoje – jau interpretatoriaus interpretacijoje.

Tyrimo teorija. Tyrimui svarbus Henri Bergsono mąstymas apie individualiai išgyvenamą laiką bei trukmę (knyga „Kūrybinė evoliucija“), Marcelio Prousto prarasto laiko koncepcija. Laikas, išsipaūdes sąmonėje, patyrime, gyvybingai esantis dabartyje – tai visą buvimą apimanti trukmė. Bergsonas neatrigoja chronologinio laiko (linijinio, kūno, *dabar* laiko) nuo vidinio laiko (sąmonės, atminties, trukmės), susitelkia į pastarojo paslaptį.

Darbo struktūra. Bakalauro darbą sudaro trys skyriai su juos lydinčiais poskyriais: Teorinė dalis „Filosofinė laiko refleksija“, skyrius „Sąmonės laikas“ (poskyriai „Subjektas ir laikas“, „Daiktiška praeitis“, „Archetipinė laiko patirtis“, „Sustojęs laikas“, „Laikas ir anapusybė“, „Prarastas laikas ir atmintis“), skyrius „Istorinis laikas“ (poskyriai „Socialinės istorijos laikas“, „Kultūros istorijos laikas“, „Krikščionybės istorijos laikas“, „Tautosakinis laikas“, „Menas ir laikas“), įvadas ir išvados.

1. Filosofinė laiko refleksija

Prieš pradėdant kalbėti apie Bložės laiko vaizduotę, verta aptarti laiko fenomeną iš filosofinės bei fenomenologinės perspektyvos. Filosofijos žodynai pateikia įvairias laiko reikšmes ir jo kontekstus. Filosofijos istorijoje išryškėjo dvi laiko sampratos, kurios apibrėžia dvi pagrindines laiko interpretacijas. Aristotelio laiko samprata (gali būti traktuojama kaip gamtinio judėjimo objektyvi laiko samprata) ir Šv. Augustino subjektyvioji laiko samprata, kurioje laikas siejamas su sielos imanentiniais išgyvenimais¹¹. Aristotelis nemastė apie laiką atsietai nuo jo pasireiškimo materialiaame pasaulyje ir pagrindinį savo dėmesį skyrė laiko ir materialių kūnų (gamtinių daiktų) judėjimo sąryšiui. Aristotelio sukurta laiko-erdvės teorija savo laikui buvo nepaprastai pažengusi ir išsilaikė kaip pirmaujanti „mokslinė“ teorija¹². Šv. Augustinas savo garsiuosiuose „Išpažinimuose“ bandė atsakyti į klausimą „Kas yra laikas?“. Šv. Augustinas klausia: „Taigi kas yra laikas? Jeigu niekas manęs neklausia, aš žinau, kas tai yra, bet jei norėčiau klausiančiam paaiškinti, – nežinau“¹³. Taigi laiko fenomenologija atsiranda iš ontologinio klausimo „Kas gi yra laikas?“. Paulis Ricoeuras teigia, jog laikas neturi būties, kadangi ateities dar nėra, praeities jau nebėra, o dabartis neišlieka¹⁴. Remiantis Šv. Augustinu, tezė, kad laikas yra sieloje ir laiko matavimas yra sieloje, atitinka vidinio, sąmonėje išgyvenamo, laiko sampratą.

Filosofai - fenomenologai laiką suvokia kaip vieną iš žmogiškojo pasaulio fenomenų. Jiems laikas nėra abstraktus, jie nepripažįsta mokslinės universalios laiko sampratos. Verta pradėti nuo vieno giliausiai laiką apmąsčiusio prancūzų filosofo, intuityviosios metafizikos atstovo Henri Bergsono. Pasak Bergsono, esama dviejų tipų laiko: vienalyčio ir daugialypio. Pastarasis susijęs su patirtimi ir yra vadinamas trukme (*durée*). Vienalytis laikas, kas iš esmės yra tai, ką turime omenyje vartodami žodį „laikas“, jo požiūriu, yra erdvė, į kurią protas paprastai projektuoja psichologinį laiką, mūsų sąmoningų būsenų tęstinumą, šitaip paversdamas jį eiliškumu pasižyminčia ir tęstina realybe. Bergsonas sako:

„Visų pirma aš suvokiu, kad pereinu iš vienos būsenos į kitą. Man šalta arba karšta, man linksma arba liūdna, aš dirbu arba nieko neveikiu, žiūriu į tai, kas mane supa, arba galvoju apie ką nors kita. Pojūčiai, jausmai, norai, vaizdiniai- štai modifikacijos, iš kurių susideda mano būtis ir kurios paeiliui ją nuspalvina. Taigi aš

¹¹ Jonkus D. Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009, p. 80

¹² Michalovskaja J. Laiko fenomenas, Mokslas ir gyvenimas, 2012 m. Nr. 5

¹³ Augustinas A., Išpažinimai, Vilnius: Aidai, 2004, p. 276

¹⁴ Ricoeur P. Laiko patirties aporijos, IN Baltos lankos, 1994, Nr. 4, p. 76

nuolat keičiuosi. Bet tai dar ne viskas. Šis kitimas yra daug radikalesnis, nei galima pamanyti iš pradžių. Iš tiesų aš kalbu apie kiekvieną iš savo būsenų taip, lyg jos būtų vientisos. Aš tikrai sakau, kad keičiuosi, bet man atrodo, kad šis kitimas – tai perėjimas iš vienos būsenos į kitą, einančią po jos; apie kiekvieną būseną atskirai manau, kad ji yra nekintama visą savo trukmės laiką. O vis dėlto truputis dėmesio atskleistų man, kad nėra jautulio, vaizdinio, noro, kuris nesikeistų kas akimirką; jei kokia nors sielos būseną nustotų kitusi, tai trukmė liautųsi tekėjusi.¹⁵“

Trukmė yra sąmonėje išgyvenamas laikas, taip pat trukmė – tai pamatinė gyvenimo suvokimo kategorija. Trukmė yra susijusi su intuicija. Gyvenimo esmę galime suvokti tik intuityviai, todėl intuicija priešpastatoma instrumentiškam protui. Intelkto pažinimas siejasi su materija ir erdve, intuicija – su laiku, trukme. Tik intuityviai galime išgyventi pasaulį, patirti tikrąją trukmę, kuri leistų prisiliesti prie tikrosios gyvenimo prigimties. Bergsonas teigia, kad „mūsų trukmė – tai ne viena kitą keičiančios akimirkos: tada būtų tik dabartis, nebūtų nei praeities tąšos dabartyje, nei evoliucijos, nei konkrečios trukmės. Trukmė – tai nepaliaujama praeities, kuri graužia ateitį ir auga judėdama į priekį, raida“¹⁶. Šios Bergsono kategorijos bus svarbios analizuojant Bložės laiką dėl to, jog Bložės poetiniame mąstyme sutinktinai vienalaikiškas skirtingų įvykių dėstymas, įvykiai suplaukia į visa apimančią akimirką, trukmės bei tęsimosi momentus.

Bergsonui sąmonėje patiriamas laikas visiškai skiriasi nuo fizikinio arba skaičiuojamo laiko: „Fizikui reiškinio trukmė yra reliatyvi ir išreiškiama tam tikru laiko vienetų skaičiumi, o patys vienetai gali būti kas tik nori, bet mano sąmonei ši trukmė yra absoliuti“¹⁷.

Antanas Andrijauskas Bergsono iškeltą „gyvybės polėkį“ ir „trukmę“ apibūdina taip: „Gyvenimą suvokdamas kaip nenutrūkstamą iracionalaus vitalinio „gyvybės polėkio“ fliktuaciją ir nesąmoningą pasaulinių procesų pamatą, Bergsonas atskiria jį nuo materialių reiškinių ir apibūdina kaip trukmę“¹⁸. Trukmė, kuri nėra iliuzinė, ir kurią Bergsonas laiko realia, yra daugialypis laikas arba tęstinumas, lydinčias mūsų sąmoningų būsenų eigą. Šitokia eiga yra grynai kokybinė ir jos dalys (epizodai) gali būti išskirtos tik kokybiniu, ir jokių būdu ne kiekybiniu, atžvilgiu – tam, kad būtų visiškai daugialypės; kadangi akivaizdu, jog visi mūsų *psychės* veiksmai yra neišstęsti, tad jų išskyrimas tegali būti kokybinis.

Klasikiniame naratyve grįžimas į praeitį mintimis (prisiminimais) paprastai reiškiamas

¹⁵ Bergson H, *Kūrybinė evoliucija*, Vilnius, Margi raštai, 2004, p. 15

¹⁶ Bergson H, *op. cit.* p. 18

¹⁷ *Ibid.*, p. 366

¹⁸ Andrijauskas A. Intuityvistinė Henri Bergsono filosofija, IN Bergson H, *Kūrybinė evoliucija*, Vilnius, Margi raštai, 2004, p. 414

dabarties momento sustabdymu: prasidėjus prisiminimui, dabarties laikas tarsi sustoja ir laukia, kol prisiminimas užsibaigs, tam, jog galėtų judėti toliau. Pati dabartis ilgą laiką buvo suvokiama arba kaip momentinė, taškinė, arba kaip amžina, nekintanti, statiška. Ir tik nuo XX a. pradžios literatūroje (Marcelis Proustas) ir filosofijoje (Henri Bergsonas, Edmundas Husserlis) susidomėjus vidiniu sąmonės ar išgyvenimų laiku, pastebėta, kad dabartis - tai ne taškas abstrakčioje matematinėje erdvėje, ne amžinybės momentas, o trukmė, kuri nuolat teka, juda. Vienas pirmųjų rašytojų, ėmusių kalbėti apie spontanišką atmintį, buvo Marcelis Proustas. Proustas išgarsėjo septynių tomų romanu „Prarasto laiko beieškant“, kuriame išsamiai pavaizdavo aristokratų visuomenės saulėlydį Prancūzijoje, atpindėtą pagrindinio veikėjo Marselio sąmonėje. Simboliška tai, jog autobiografiniais elementais pagrįstas romanas prasideda ir baigiasi žodžiu „laikas“. Proustui didelės įtakos turėjo Bergsono intuityvistinė filosofija. Meno dėka įkūnyta praeitis tampa „atrastuoju“ – tvari, amžinu – laiku. Prousto romanų cikle „Prarasto laiko beieškant“ laikas suvokiamas ne kaip išorinių ar vidinių įvykių talpykla, bet kaip pati pasakojimo tema, kaip pagrindinis išgyvenimų ir patirties „objektas“. Galime teigti, jog laikas – tai pagrindinis romanų ciklo herojus. Įkvėptas prancūzų filosofo Bergsono, Proustas čia plėtoja nevalingos atminties teoriją. Viena vertus, Prousto kūrinys kalba apie negrįžtamai praėjusį, mirusį laiką, kita vertus, paieškose aktyviai dalyvauja atmintis, grąžinanti ir sudievinanti šį prarastąjį laiką. Einantis laikas romane „sugrauzia vieną iliuziją po kitos, stumia į mirtį, jis yra prarandamas“¹⁹. Prousto teorija apeina metafizikos kategorijas, sutaikydama tokias skirtynes kaip idėja, trukmė, erdvė ir jėga, suvokimas, emocija, troškimas. Julijos Kristevos teigimu, „Prousto teorija pasiūlo aukščiausio sudėtingumo laipsnio pasaulį, kaip mėgstamiausią vietą, šventos bendruomenės vietą, kurioje skaitymo mėgėjai gali susitikti“²⁰. Apibūdindamas įvairius asmeninės patirties nutikimus (madlenos pyragėlio valgymą, nelygios grindinio plytos užčiuopimą pėda, rankšluosčio šiurkštumą), Proustas parodė tokius prisiminimus, kurie nutinka ne valingai kaip nors prisimenant, bet spontaniškai, kai kokio nors dalyko juslinis patyrimas staiga atgamina analogišką praėjusį patyrimą ir nukelia patiriantįjį į praėjusį – prarastą – laiką. Valingoji, sąmoningai prisimenanti atmintis atitinka aktyvią, mąstančią sąmonę, o nevalinga, spontaniška atmintis - pasyvią, potyrius priimančią sąmonę. Praeitis ataidi į dabartį simboliais, kadaise juslėmis sugertomis prasmų formomis. Todėl Proustas bei jo septynių dalių romanų ciklas „Prarasto laiko beieškant“ yra tapę fenomenologinės mąstysenos

¹⁹ Venclova T. Marcelis Proustas, IN Baltos lankos, 2007, Nr. 25/26., p. 139–140

²⁰ Kristeva J., Proust and the Sense of Time, Columbia University Press, 1993, p.7.

dalimi, o prarastas laikas pateko į fenomenologinių sąvokų horizontą. Tai tam tikras patirties reabilitavimas, jos įtraukimas į dabarties momento lauką. Tačiau tik labiausiai nuo intelekto nutolę pojūčiai gali padėti prikelti praeities „aš“. Fenomenologinis santykis sukuria savojo „aš“ ėjimą už savo paties ribos, o vaizdai įformina patirtį kaip tam tikrus ženklus, kurie iš anonimiškų ir išblėsusių gali būti vėl atgaivinti bei įgyti dvasios. Nevalingoji atmintis leidžia prikelti praeityje patirtus išgyvenimus ir pamiršti linijinį laiką.

Filosofas, teminės kritikos atstovas, fenomenologas Gastonas Bachelardas yra teigęs: „Kad sukurtų sudėtingą akimirką, jungdamas joje simultaniinę begalybę, poetas griauja paprastą nuoseklų ir nenutrūkstamą laiką“²¹. Straipsnyje „Poetinė akimirka ir metafizinė akimirka“ filosofas kalba apie poezijos laiką ir poezijoje esantį laiką, taip pat kalba apie akimirką. Eilėraštis turi vienu metu išreikšti visa. Poezija vienovėn sutelkia net ir labiausiai susiskaldžiusią būtį.

Bachelardas įvedina sąvoką – *vertikalus* laikas. Tai neišmatuojamas laikas, kuriame viskas vyksta vienu metu. Vertikaliam laikui supriešinamas prozodinis laikas, kuriame viskas nuoseklu, sustatoma į vieną nuoseklią liniją. Tai proziškasis laikas. Tačiau galutinis visa ko tikslas – vienalaikiškumas, *vertikalumas*. Poetinė akimirka, anot Bachelardo, yra sudėtinga, ji turi būti sudėtinga, nes „savo esme poetinė akimirka – dviejų priešybių harmonija“²². Tai harmonija tarp pastovumo ir kintamumo, tarp buities ir būties. Poetinė akimirka netgi apsprendžia žmogaus vertybes, verčia jas didinti arba mažinti. Akimirka pakeičia tekančią laiką, nes ir akimirkoje visi vienalaikiškumai dėstomi tam tikra tvarka. Bachelardas teigia, jog esama trijų nuoseklia tvarka einančių bandymų, siekiant išsilaivinti iš horizontalaus laiko. Tai: socialinių rėmų griovimas, pastanga nesieti savojo laiko su kitų žmonių laiku, pastanga nesieti savojo laiko su daiktų laiku bei pastanga griauti laiko vitališkuosius rėmus – nesieti savojo laiko su gyvenimo laiku. Bachelardas teigia, kad „laikas jau nebeteka, o trykšta fontanu“²³. Būtent vertikaliuoju laiku patiriame viską vienu metu: leisdamiesi žemyn patiriame kančias, širdgėlą, skausmą, o kildami aukštyn – paguodą, nusiramšinimą. Viskas yra vienu metu – ir džiaugsmas, ir skausmas, idealo ilgesys. Visa tai ištinka poetinėje – *vertikaliojoje* – akimirkoje. Pamatinė ir svarbiausia Bachelardo mintis – *vertikaliojo* laiko, jo sutalpinimo poetinėje akimirkoje idėja, kuri bus svarbi tyrinėjant Bložės laiko motyvus. „Oro ir svajų“ įžangoje Bachelardas tvirtina, kad „iš esmės vaizduotė yra atvira, besikeičianti“ ir

²¹ Bachelard G. Svajonių džiaugsmas, Vilnius: Vaga, 1993, p.511

²² Bachelard G. *op cit.*, p. 512

²³ *Ibid.*, p. 513

kad „kiekvienas poetas privalo mus „pakviesti į kelionę“²⁴.

George Poulet – Bachelardo pasekėjas, artimiausias Bachelardui literatūros kritikas. Jo dėmesys skirtas kūrybinei sąmonei, „buvimo – pasaulyje“ formoms, kuriomis kūrinyse regztų vaizduotės tinklą. Poulet teigia: „Akimirka ir išmatuojama, ir neišmatuojama“: „ji sutampa su savo pačios momentišku: ji yra; tik tai, kas yra, o prieš tai ir po to, atseit praeityje ir ateityje, ji yra niekas. Bet kartais, priešingai, viskam atsiverdama, viską apimdama, akimirka tampa beribė“²⁵. Pastebėtina, jog tam tikruose kontekstuose akimirkos trapumas, trukmė prilyginama beribiškumui. Kartais akimirkos metu gali būti suvoktas visas pasaulis. Akimirka viską sulipdo. Iš čia randasi metafora, kurią Poulet nusako proustiškosios akimirkos prigimtį: toji akimirka dalijasi į dabar ir vėliau: „Kaip ir biologiniame absoliučiai panašių būtybių pasaulyje tokia savęs pačios kupina akimirka gali (...) dėl savo tankumo suskilti, pagimdyti panašią į save, būti tuo pat metu pačia savimi ir kita“²⁶. Poulet teigia, jog proustiškasis pasaulis visada bus „sukuriuojantis“, tai pasaulis, kurio vaizdus keičia kiti vaizdai, priklausantys kitoms laiko akimirkoms ir kitoms vietoms, pasaulyje, kuriame gali būti nuneštas iš ateities į praeitį ir iš praeities į ateitį²⁷. Tai būdinga ir Bložės laiko vaizdinijai. Sakoma, jog ne laikas buvo prarastas ir atrastas, bet laiko fragmentas, pats „aš“, savo tikėjimu ir troškimu neregimai susijęs su šiuo laiko mirksniu ir šia erdvės vieta²⁸. Taigi praeities akimirkos išgelbstimos nuo užmaršties. Tai tarsi skrydis laiku, kai žmogus iš dabarties skrieja į praeities laiką. Šitoks ir yra proustiškasis laikas – iš daugelio atskirų akimirų, kurios, nepaisant jų bergsoniško fragmentiškumo, „užpildo laiko erdvių gelmes“²⁹. Atrastas laikas – tai transcendentinis laikas.

Šias filosofines laiko koncepcijas verta turėti tyrimų lauke analizuojant Bložės laiko motyvus bei jų raišką poemose ir preliuduose iš rinkinio *Polifonijos*.

²⁴ Bergez D., Barberis P., De Biasi, Marini M., Valency G. Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai, Vilnius, Baltos lankos, 1998, p.116

²⁵ Bergez D., Barberis P., De Biasi, Marini M., Valency G. *op. cit.* p.119

²⁶ *Ibid.*, p.119

²⁷ Poulet G. Proustas, XX amžiaus literatūros teorijos, p. 61

²⁸ Poulet G. *op.cit.* p. 69

²⁹ *Ibid.*, p. 84

2. Sąmonės laikas

Šioje darbo dalyje bus bandoma atverti sąmonės laiką bei jo pasirodymo būdus Bložės poemose. Sąmonės laiką galima įvardyti kaip neskaičiuojamą, neobjektyvų, nechnologinį laiką. Sąmonės laikas turi atskaitos tašką – dabartį. Laikas, esantis sąmonėje, susijęs su Bergsono trukmės koncepcija. Pats Bložė „Polifonijų“ aplanke teigia: „Šių žodžių autorius bando įprasminti žmogaus būties universumą įvairiose erdvės ir laiko plotmėse. Rodoma ne tik harmonija, bet ir kelias į ją – per rezonansą ir enciklopediją – iš chaoso“³⁰.

2.1. Subjektas ir laikas

Daliaus Jonkaus teigimu, laiko tęstinumas arba laiko kontinuumas, yra ta nekintanti forma, kurioje duotas kintantis išgyvenamo laiko turinys³¹. Lyrinio subjekto išgyvenami laiko nuotyčiai aprašomi daugelyje poemų. Tai savęs praeityje ir savęs dabartyje tapatybė, konkretizuojama bendrame dabarties pojūtyje. Bložės lyrinis subjektas turi daug pavidalų („Raliavimuose“ aš, vilkas, lokys, aš sapne, aš kaip kitas), ir siekia įsikūnyti į šiuos pavidalus ir atverti daugialypę „aš“ patirtį, kuri su vienalype dabarties „aš“ patirtimi nesutampa. Ypač svarbi identiteto bei savęs ieškojimo paradigma³². Bložės žmogus reflektuoja, suvokia laiko patyrimus, mąstymą, jutimus, išgyvena „gyvąją dabartį“. Rimvydo Šilbajorio teigimu, „Čia gi poeto kaip ir nėra, išpūdis apie jį kaip gyvą sąmonę susidaro iš pasakojimo apie veiksmą“³³.

Laikas Bložės kūryboje rodomas kaip neatsiejamas nuo egzistencinių, neretai ribinių, lyrinio subjekto patirčių. Martino Heideggerio mokykla apibrėžia ir sureikšmina subjekto dvasios ir laisvės galią kaip atitrūkusios nuo savo aplinkos ir laiko sąmonės būvį³⁴. Tokia egzistencinė sąmonė fenomenologiškai pripažįsta subjektyvumo ir objektyvumo mąstyme neatskiriamumą. Paneigiama mintis, jog subjektyvumas ir objektyvumas nedera tarpusavyje ir provokuoja nesusikalbėjimą.

Daugelyje poemų veikiantis Bložės lyrinis subjektas pasakoja laikų kaitos istoriją, jis stebimas kaip aktyvus laiko patyrėjas, iš atminties klodų iššaukiantis praeityje nutikusius įvykius,

³⁰ Šilbajoris R. Žodžiai ir prasmė, Akademinės skautijos leidykla, 1982, p. 18

³¹ Jonkus D. *op.cit.*, p. 71

³² Tūtlytė R. Die stille moderne in der litauischen literatur (1962–1982), *Literatūra*, 2014 56 (1), p. 74

³³ Šilbajoris R. *op.cit.*, p. 21

³⁴ Jūratė Baranova komentuoja *Dasein* (egzistencinį subjektą): „(...) nėra jokios apriorinės žmogaus esmės, kuria remiantis būtų galima ką nors apie jį pasakyti. Egzistuoja tik konkretus čia ir dabar esantis žmogus. Jis yra tam tikroje pasaulio vietoje ir tam tikrame laike. Šis jo buvimo įpasaulinimas Heideggeriui atrodė toks svarbus, kad vietoj sąvokos „žmogus“ jis vartojo sąvoką *Dasein*.“ XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004, p.145

arba, kaip teigia Daujotytė, - vieną laiką uždengiantis kitu³⁵. Toks laikų „persiklojimas“ būdingas didžiuliai Bložės poemų. Lyrinis subjektas patiria laiko nuotykius, yra keliautojas laiku, apie save lipdantis savo autentiškus pasakojimus apie laiką. Kmita rašo: „Polifonijose“ žmonės persišviečia, beveik neegzistuoja aktualiame laike, gyvena labiau praeityje³⁶. Visa atgyja dabarties momente, iš praeities, atminties ir patirties yra ištraukiama „į dienos šviesą“. I-ojo preliude Bložė rašo: „ir viskas išliko atmintyje/ įrašyta ir neišplėšta“ (26), taip norima pasakyti, kad atmintis ir refleksija yra vieninteliai dalykai, gebantys išsaugoti praeitį ir perprasti jos patirtis. Laiko svyravimai ir nuokrypiai nuo chronologinės tvarkos pasakojime nebūna atsitiktiniai, jie kuria tam tikrą efektą, o kartais tampa kūrinio prasmę garantuojančia šerdimi.

Lyrinis subjektas erdvei ir laikui suteikia vienas kito bruožų: „įkvėptai rašinėjau tau į kito šimtmečio šaltą ir šiurkščią padangę“ (60). Šimtmetis tampa tam tikra nuoroda, atsakoma, *iš kur*, o ne *kada* rašoma. Bložė preliuduose apie laiką kalba pasitelkdamas konkrečias erdves: „miške“, „medžių viršūnėse“ (I preliudas). Tai yra žmogui nepažini gamtos erdvė, kuri yra tapatinama su amžinybe: „medžių viršūnėse lėtos jų mintys/ miega“ (25). Šios erdvės tarnauja kaip nebyli praėjusio laiko saugykla: „ir laikas, suverptas į kamuolį“ (25) Erdvė nekinta, taip išryškinamas laiko stabilumo motyvas. Taip paties I-ojo preliudo pradžioje esame supažindinami su Bložės kuriamo pasaulio dėsningumais: vėliau preliudo naratyvas atveria staigius posūkius, laiko ir erdvės šuolius, pasakojimo fragmentus, kurie dažnai nėra tiesiogiai susiję. Įkalinto laiko vaizdas susisiečia su mintimis apie senolius kapinėse, trimis karaliais, ketinančiais šaudyti, moterimis iš Pedro Pablo Rubenso paveikslo. „Ir paukščiai/ staiga pabunda ir krinta/ nuo plunksnų sniegas ir skrenda/ plačiai sparnais užsimodami/ ir juda eglės viršūnė/ ir juda eglės viršūnė/ ir juda eglės viršūnė tartum švytuoklė/ kol vėl pamažu sustoja“ (26). Preliudas baigiamas paukščio bei medžio viršūnės motyvu, kurie yra atminties, sąmonės įspaudai, egzistuojantys laiko cikliškume arba, kitaip tariant, nesustojančiame laike, ir todėl yra amžini. Eglės viršūnės judesio vaizdinys rodo išbudintą sąmonę, prisiminimo ir vaizduotės pažadinimą. Tris kartus pakartojamas judančios eglės viršūnės vaizdinys kelia asociacijas su trimis laikrodžio švytuoklės mostais, po kurių laikrodis tarsi nustoja veikti taip metaforiškai „sustabdydamas“ tiek laiką, tiek ir gyvenimo srautą. I-ojo preliudo sandara įrėminama to paties pradžioje ir pabaigoje pakartojamo vaizdinio, todėl žiedinė eilėraščio struktūra sugrąžina skaitytojo žvilgsnį iš pabaigos atgal į eilėraščio pradžią. Daujotytė sako, kad preliude

³⁵ „Bložės poezijos laikas nėra vientisas; daug laikų, uždengiančių vienas kitą, vienas pro kitą pasirodančių“ (Daujotytė V. *Esė apie poeziją ir esimą*, Vilnius: Lietuvos Rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 78).

³⁶ Kmita R. *op.cit.* p. 39

medžio su paukščiais vaizdinys „sustingsta žvilgsniui, pamatymui, įsirašymui į kieno nors atmintį ar raštą (taip pat ir į skrynios ar siuvinio), kad būties ratas imtų suktis iš naujo, įsižaistų“³⁷. Pabrėžtina, jog I-asis preliudas atspindi uždara lyrinio subjekto ar kitos veikiančiosios energijos vidinį išgyvenimą. Tai tarsi bergsoniškas gyvenimo srautas, užfiksuotas tarp dviejų nebūties arba stagnacijos dūžių, ribotą akimirką sąmonėje išgyventas pasaulis, kuriame vienalaikiškai atgija skirtingų ir paraleliai egzistuojančių vaizdinių virtinės.

Preluduose vaizduojama laikų begalybė nuolat juda ir keičiasi, Bložės žmonės subjektyviai suvokia laiko tėkmę: „naktimis jie klausydavos laikrodžių“ (48). Laikas tampa tam tikru riboženkliais, pažymima jo tėkmė. Bložės žmogus junta laiko kaitą: „Ak, kaip keičias/ laikai ir likimai!“ (27). Čia laiko kaita palyginama žmogaus likimo kaitai. Bložė kalba ne tiek apie laiką, kiek apie žmogaus santykį su laiku.

Kmitos teigimu, „Bložės poezijoje kaip tik ir pasirodo toks beformis, neturintis stabilų kontūrų, nuolat kintantis, tekantis lyrinis „aš“³⁸. Žvelgdami į poemos „Šarvų išnykimas“ subjekto charakterį atpažįstame vieną ryškiausių bruožų – nenuoseklumą, o drauge ir nenuoseklų veiksmo vystymąsi laiko tėkmės atžvilgiu. Subjekto būtis siužetiška, matome, jog eilėraščio kalbantysis yra atplėštas nuo vienakryptės laiko tąsos, todėl „pėdų išmėtymas“ skirtinguose epizoduose tampa savaiminiu egzistavimu – įsigyvenimu, įsitvirtinimu:

per miegą įsijungia, išėjus traukiniui, ir pažadina
seniai sustojusio laikrodžio valandą
o mes galvojame, kad sapnuojame, jog
persikūnijame, nubusdami
kitoj erdvėj, kitam laike
bet laikas bėga ir metamechanizmas nebepataisomas kaip tas laikrodis
stovintis ant lango, pro kurį išėjo laikas (52)

Čia kalba „tartum pats begalinis žmonijos laikas, besiklausančiojo sąmonėj persimainydamas į vieną visuotinį žmogų. (...) Bložės poezija tai tarytum „liaudies balsas“, nešąs didelį intelektualinį krūvį“³⁹. VII preliudo pabaigoje lyrinis subjektas klausia pats savęs: „Kodėl tokie tylūs ir/ svetimi kambariai? O gal jau tu/ nebe tas? Gal jau tu/ nebe tas? Gal jau svetimas/ ir daiktams, kurie ateina/ gimtąja kalba, Siamo/ dvyniai, o tarp savęs/ nesusikalba“ (39). Daiktai,

³⁷ Daujotytė V. *op.cit.*, p.21;

³⁸ Kmita R. *op. cit.* 38

³⁹ Šilbajoris R. *op.cit.*, p. 24

ateinantys gimtąją kalbą, kelia tapatybės klausimą, klausia, ar vis dar prisimeni, ar gali susikalbėti su protėvių tradicija, kuri tvyro aplinkui ir yra įgalinta tavyje. „Prisimenami“ patyrimai turi santykį su dabarties išgyvenimais.

Laikas yra ištrūkęs, tačiau dar yra gairių, daiktų, protui atpažįstamų detalių, kuriomis lyrinis subjektas bando kompensuoti nujaučiamą gyvojo, išgyvenamo – tikrojo vidinio laiko spragą. „Išėjęs laikas“ nukelia į netikrumo, saviapgaulės sritį, atsakomybė nusimetama. Šioje ir kitose poemose laiko motyvai kuriami pasitelkiant paradoksus, laikas dažnai reiškiamas alogiškomis, racionaliai sunkiai paaiškinamomis sąsajų grandinėmis, todėl Bložės kuriami vaizdai yra itin skaidūs. Lyrinio subjekto sąmonėje atsiveria intuityviai išgyvenamo pasaulio suvokimas.

Intuicija priešinama jusliniam proto ir mechaninio intelekto pažinimui: „intuityviai galvojau pro/ miegus, kad esu dar vos vos gyvas svetimam sau ir man kape“ (59). Lyrinio subjekto nuojauta prieštarauja tam, ką rodo akys. Intuiciją kaip vieną pamatinių pasaulio suvokimo įrankių yra įvardijęs Bergsonas: tik intuicija gali atsakyti į kylančius filosofinius klausimus, o protas tėra manipuliavimo „negyvais daiktais“ priemonė. Bložės subjekto sąmonė parodo, jog, alegoriškai kalbant, tarp laikrodžio ir laiko negalime padėti lygybės ženklo ar, juolab, skaičiuoti tikrojo vidaus laiko. Galbūt todėl lyrinio subjekto sąmonė poemose iškyla kaip instancija, laisvai migruojanti iš vieno laiko į kitą, intuityviai pinanti ir painiojanti istoriją, skirtingų chronologinių atkarpų gijas.

Lyrinio subjekto sąmonė yra laisva nuo tradicinio laiko skaičiavimo. Poemų laikas „yra supintas į kamuolį“ (25). Šis I-ojo „Preljudų“ eilėraščio įvaizdis rodo laiką kaip rutulio, ciklo sampratą. Dėl šios priežasties tampa sunku spręsti apie subjekto pragyvento ir gyvenamo laiko rikiuotę, poemų vyksmas (veiksmas) dažniausiai juda ratu.

Poemų analizei pasitelkti laiko motyvai byloja apie nenuoseklų, suaižėjusį pasaulį, kuriame asmeninė lyrinio subjekto tikrovė tampa svarbesnė nei objektyvi realybė. Istorinis laikas *Polifonijose* yra glaudžiai susijęs su asmeniniu, subjektyviuoju laiku.

2.2. Daiktiška praeitis

Bložės žmonių gyvenimą praeityje liudija daugelis poemų fragmentų. Būtent praeities įvykiais ženklinamas laikas. Bložės kūryboje praeitį saugo buities rakandai. V-ajame preludė rašoma: „už tų/ pušynėlių/ po trikojais verpimo rateliais, kurie čia/ saugojo praeitį“ (34). Daiktai, išlikę iš praeities, kaupia laiką, ir matydami juos atsiduriame akistatoje su praeities liudininkais.

Šias eilutes galima susieti su I-ojo preliudo pradžioje minimu „laiku, suverptu į kamuolį“. Skirtumas yra tas, jog, priešingai nei pirmajame preliude, laiko saugykla yra jau ne nepažini gamtos erdvė, o jaukios ir žmogiškos buities detalės. Daiktai – tai būdas, kuriuo parodoma, jog giluminė patirtis yra vienalaikiška dabarčiai. Nastopka teigia, jog Bložės pasaulis „suvokiamas kaip sudėtinga vienuma, kur daiktai suaugę su žmonių likimais ir patys susipynę, o poeto užduotis – išnarplioti slaptuosius ryšius, perteikti poetiškus daiktų atspindžius“⁴⁰.

Bložė preliuduose kuria tam tikrą amžinų daiktų muziejų. VII-ajame preliude: balti ir minkšti takai, virbalai buria akis, ramus žibalinis žibintas, krosnis, marmurinis suolelis, žaislai, šventorius, bokštas, baldai... Istorija gali būti suvokiama kaip muziejus, kuriame patiriama atitolusi praeitis. Nors šie daiktai tapomi familiarioje, pažįstamoje miestelio ar kaimo aplinkoje, neišnyksta „įmestumo“ į daiktų pasaulį įspūdis. Šį įspūdį vertėtų kildinti iš to, jog daiktai pasenę, pergyvenę lyrinį subjektą, iškylantys atminties gelmėse kaip mažai tebepažįstami, tačiau kartu su savimi nešantys patirties krūvį. Regimas ir judrus lyrinio subjekto kūnas tokia pasaulyje taip pat priskirtinas daiktams. Bložė kalba apie daiktų tarpusavio nerišlumą, atskirtumą iš pasaulio audinio. Preliude gausu veiksmažodžių su priešdėliu „ne“, „nebe“: „niekas dabar nebestovi/ prie šventorių dalijamos jau ugnies“, „nebeneša/ siūbuodami beržo kempinę namo“, „neberandi senų jau baldų“, „tarp savęs nesusikalba“, „nubraukdamas neparašytą dar vardą“. Kalbama apie tai, ko jau nebėra, kas tarsi turėtų neįvykti, tačiau vis dėlto yra suverta ant vienos laiko ašies. Tai reiškia, kad tam tikri praėjusių laikų turiniai yra arba negrižtamai išnykę, arba prarasti ir nebepasiekiami atminčiai, tačiau buvo įvykę.

2.3. Archetipinė laiko patirtis

Archetipinė laiko patirtis gaji Bložės kūryboje. Archetipinių simbolių galima rasti tautosakoje, įvairiose religijose, mituose, grožinėje literatūroje. Protu negali būti suvokta afektinė archetipo dalis. Patirti kolektyvinės sąmonės veikimą galima tik išgyvenant archetipą pačiam, o ne jį apmąstant, analizuojant teoriškai⁴¹. Poemoje „Metamorfozės“ Bložė rašo: „įpranti nebepasitikėti savim/ savim, koku buvai prieš šimtą metų“ (49). Žmogaus egzistencija neatskiriama nuo laiko, jam pavaldi. Nepaisant to, kad, kaip jau minėta, Bložės kuriamas lyrinis subjektas suvokia laiką autonomiškai, žmogus autoriaus kūryboje vis vien yra vaizduojamas ir kaip laiko tėkmės dalis, sugebanti save sąmoningai išskirti iš laiko tėkmės, bet metafiziškai neatsiejamai su ja

⁴⁰ Nastopka K. op.cit, p. 27

⁴¹ Buzaitė S. C. G. Jungo kolektyvinės sąmonės koncepcija, Problemos, 1995, p. 49

surišta. Pažymėtina, jog Bložės žmogaus amžius skaičiuojamas šimtmečiais ar net tūkstantmečiais: „kur mano mergaitė jau tūkstantis metų miega“ (30), „jau tūkstančiai metų/ mes kertam ir kertam ažuolus“ (50). Toks žmogaus atsparumas laikui atskleidžia sąmonės nemirtingumą, jos gebėjimą veikti antlaikiškai. Kartu tai veda į archetipinio mąstymo sritį. Psichoanalitikas Karlas Gustavas Jungas pastebėjo, jog esama situacijų ir motyvų, kuriems būdingas visuotinumas. Tai senovės mitologiniai motyvai, žmonių fantazijos, meno kūrinių temos. Juos Jungas pavadina pirminiais (išankstiniais) vaizdiniais, archetipais. Visi jie priešingi sąmonei, jų negalima diskursyviai apmąstyti ir išreikšti kalba.⁴² Archetipus galima aprašyti, kiek įmanoma kategorizuoti. Mitas visada siejasi su praeities įvykiais. Bložės preliuduose archajiški išgyvenimai užima svarbią vietą. Jie sudabartinami, pabrėžiamas jų nekintamumas, šios visuotinės patirtys yra greta su autentiškomis lyrinio subjekto patirtimis, t.y. atveriamas jų buvimas kaip vienalaikiškas, simultaniškas. Poemoje „Šarvų išnykimas“ rašoma: „per miegą įsijungia, išėjus traukiniui, ir pažadina/ seniai sustojusio laikrodžio valandą/ o mes galvojame, kad sapnuojame, jog/ persikūnijame, nubusdami/ kitoj erdvėj, kitam laike/ bet laikas bėga ir metamechanizmas nebepataisomas kaip tas laikrodis/ stovintis ant lango, pro kurį išėjo laikas“ (51-52). Tokiame laike gyvieji gali patirti vidines metamorfozes nesąmoningai („sapnuojame, jog/ persikūnijame, nubusdami/ kitoj erdvėj, kitam laike“), kadangi yra neišvengiamai susiję su praėjusiųjų kartų patirčių archetipais. Mitiniame pasakojime nurodytos vietos ir socialinės erdvės referencinis ryšys susijęs ir su laiko koordinatėmis, ypač tai būdinga mitams, aiškinantiems tam tikrus ritualus.

Lyrinio subjekto patirtys yra susijusios su ne visada regimu, tačiau juntamu, kartais kone betarpiškai apie save bylojančiu, jo vidujybėje glūdinčiu žinojimu, taip pat ir metafizinių, anapusinių ir sąmonės sferų pėdsakais. Kaip tik patyrimo sąvokos fenomenologijoje laikomos pirminėmis. Fenomenologijos teorija leidžia išorines universalijas vertinti kaip sąmonėje patiriamus reiškinius, todėl galime teigti, jog Bložės poezijoje įvaizdžiai yra susiję su ženklų fenomenais ir simbolinėmis prasmėmis, kurias dera iššifruoti. Kartu šie ženklai atsiskleidžia kaip archetipinė informacija, aprioriškai gauti įspaudai, kurių neatsiejamas saugotojas yra beribis laikas.

Laiko motyvas X-ajame preliude atskleidžiamas kaip būtinas žmogaus palydovas, gyvybiškai svarbus pirminis žmogiškosios egzistencijos taškas, nusitęsiantis į begalybę: „ir jokios/ karalių ir laumių dovanos/ neatstos/ laiko aiškių gabalų/ netirpstančių acte po byrančiais/ juodlubių spaliais“ (37). Laikas vaizduojamas kaip atsparus įvykių tėkmei – „actui“, permanentiškas ir

⁴² Jung C. Psichoanalizė ir filosofija, Vilnius: Pradai, 1999

nepakeičiamas. Laiko gabalai – tai skirtingos plokštumos, kurios tarpusavyje persidengia.

Pasakų, mitologijos, istorijos motyvai, paverčia Bložės žmogų anachronistinio laiko modusu, tokio laiko augintiniu. Apie anachronizmą užsimena Bložė: „(...) viskas/ virsta į dulkes, nepalikdamas nė krintančio šešėlio sau iš rankų/ anachronistiškai jau atplėštą nuo laiko“ (84). Bložės žmogus reflektuoja ir mąsto apie laiką, gyvena praeinamybėje ir jį aiškiai jaučia. Kmita pažymi, jog Bložės kuriamame žmoguje išvelgtina visuotinė patirtis – ją galime suvokti kaip archetipinę, – kuri „persiduoda, persišviečia, per kurią susisiekiama su praeitimi. Su patirtimi, „kuri eina iš patirties“ (55)⁴³. Antraštiniame ciklo eilėraštyje „Metamorfozės“ matome tokias eilutes: „bet jie ir vėl, antrą kartą išsoko/ instinktyvioj atminty mes ieškome protėvių genų“ (56). Toks patirčių tinklas, kurį sulipina abstraktus laikas, yra neatsiejama poemų dalis. Taigi laikas vaizduojamas kaip bendrųjų patirties klodų saugykla. Bložės lyrinis subjektas nešiojasi savo protėvių patirtis ir dėl to, mąstydamas arba susidurdamas su praeitimi, neišvengiamai susiduria ir su šimtamečiais archetipais, užkoduotais ir įrašytais kolektyvinėje atmintyje.

2.4. Sustojęs laikas

Sustojęs laikas Bložės kūryboje užima svarbią vietą. Sustojęs laikas įgalina akimirkos momentą. Atskiri laiko taškai Bložės kūryboje yra sklidini įvykių, būsenų, daiktų. VIII-ajame preliude Bložė rašo: „ir pabiro iš rato daiktai ir pabudo/ erdvėj išblaškyti ir krito ir krito/ lyg laikrodžio mechanizmas/ artėjančio vieno žmogaus paveikslai/ tūkstančių panašumu/ tokie pat“ (41). Šią citatą dėl laisvos sintaksės galime interpretuoti dvejopai. Viena vertus, daiktai krito kaip laikrodžio mechanizmas – šis palyginimas bylotų apie sustojusį, neveikiantį, išardytą laiką bei laikrodį. Kita vertus, žmogaus paveikslai panašūs į laikrodžio mechanizmą. Tai bylotų apie nuolat judantį, tekantį, besikeičiantį, kaip ir žmogaus paveikslai (nors ir turintys tūkstantį panašumų), laiką. Laikrodžio mechanizmas šiuo atveju yra ciklinės laiko sampratos metafora: cikliniame laike nėra konkretumo, lygiai taip pat jo nėra ir Bložės laikrodyje. Poemos mirusieji uždaromi karstuose, pelenuose, į tamsą, tačiau vėl patekėjusi saulė, simbolizuojanči laiko tėkmę ir kartu jo amžiną besisukantį ratą, sukuria vienalaikiškumą, kuris apibrėžia gyvenimo ir mirties, šviesos ir tamsos, laikino paskiro ir tęsioje amžino žmogaus darną bei tapatumą.

Bložės poemai „Šarvų išnykimas“ būdinga tai, jog „laiko raiška aptinkama ne

⁴³ „(...) žmoguje randama ta visuotinė patirtis, kuri persiduoda, persišviečia, per kurią susisiekiama su praeitimi. Su patirtimi, „kuri eina iš patirties“ (PL 55).“ Kmita R. *op.cit.*, p. 39

skaičiuojant laiką, bet stebint, kaip jis trunka“⁴⁴, poemoje rašoma: „ką mums paliko kartos, gyvenę prieš mus/ sustoję laikrodžiai labai tiksliai teberodo valandas ir minutes kada jie sustojo“ (50), „ir tavo širdis pripras prie mano/ širdies toje keistoje tikrovėje, kurios jau nebepaveja sustojęs laikas“ (63). Laiko skaičiavimas tampa nebesvarbus, nes laikrodys (ir laikas) jau negrįžtamai sustoję. Tokiu atveju žmogaus sąmonėje įvyksta tai, ką Arvydas Šliogeris pavadintų „Egipto pergale“ – laikas ir praeities palikimas yra mumifikuojami ir tampa amžiniais praeities paminklais. Tam tikra prasme, praeities palikimas jau nebekinta laiko virsmuose, bet išlieka kolektyvinėje sąmonėje kaip nepajudinamas monumentas.

Sustabdytų laikrodžių akivaizdoje šaukiamasi *amžinosios akimirkos* („o! amžinoji akimirka!“ (44), kuri leistų negrįžtamai nutraukti linijinio laiko siūlus, suverpti juos į vieną kamuolį. Mažosios Lietuvos kultūrinis laukas pasitelkiamas ne tik kaip primenantis skaudžią tautos patirtį. Ją Bložė įtraukia į dabarties subjekto sąmonę: „o Donelaiti! plati/ tavo žemė: artėja ir jai per daug/ tavo vieno didelio karsto“. Šis X preliudas atskleidžia ne tik Bložės kūrybai būdingą žiūros tašką iš dabarties į istoriją, praeitį, tačiau ir ne mažiau svarbią nuostatą, jog protėvių patirtys niekur nedingsta, nuolatos iškyla dabarties kontekstuose, yra išgyvenamos čia ir dabar esančio subjekto sąmonės. Istorinė vaizduotė veikia kaip tam tikras dvasinės pažinimo kelionės archetipas. Protėvių patirtis tampa vienalaikiška dabartiškos sąmonės patirčiai.

Poemoje „Nematomi žmonės“ Bložė vaizduoja sustojusio laiko momentą, galimą apibūdinti aptartaisiais principais: „muziejinėje tyloje viskas išgirsta, sustojusiame laike viskas fiksuojama,/ ženklai, spalvos, linijos – keičiasi jų vertė/ ar nematote, čia, mirusiame laike, čia, mano kūdiki, tu mane atpažinsi/ atpažinsi man nepažįstamus ir nematomus daiktus ir žmones/ ir atpažinsi save, verkiantį lietuje“ (70). Čia siekiama priartėti prie tikrosios savasties pažinimo. Kreipiamasi į esantį šalia, tačiau kartu ir į save patį – tam pasitelkiama dviprasmybė – antrojo asmens forma „atpažinsi“, galinti reikšti tiek dialogą, tiek ir apibendrintą kreipinį į savąjį „aš“. Taip siekiama rasti tinkančią kaukę, bandoma priartėti prie tikrojo savęs ir tai daroma nerealiajame, utopiniame, neaktualiame laike. Savasties paieškos, abejojimas ir bandymas save surinkti matomas ir kituose eilėraščiuose. Poemoje „Emigracija“ rašoma: „įpranti nebepasitikėti savim/ savim tokiu, koku buvai prieš šimtą metų“ (49), kaip ir VIII-ajame preliude: „tik aš pats/ sau brangus: tik aš pats/ gyvenu: tik aš pats/ save nurašau, nubraukdamas/ neparašytą dar vardą“ (39)). Nematomi daiktai ir žmonės grąžina prie anksčiau pateiktos minties, jog naratyvo vaizdiniai yra susiję su kalbančiojo

⁴⁴ Jonkus D. *op. cit.*, p. 65

gebėjimu senti iš „giluminių šaltinių“. Intuityvus žinojimas ypač intensyviai išgyvenamas ties gyvenimo ir mirties susitikimo riba arba tada, kai mirties riba yra peržengiama – anapusybės sferoje, į kurią dažnai nukeliamama.

2.5. Laikas ir anapusbė

Bložės skirtingų laikų sanklodoje neabejotinai atsiveria anapusinio laiko galimybė, Bložės poemų pasaulyje virstanti kone būtinybė. Maurice'as Merleau-Ponty teigia, jog mūsų mąstymo akiratyje visada yra mirties kvintesencija⁴⁵. Kartu pats svarbiausias žmogaus mąstymo apie būtį įvykis yra mirties patyrimas. Kitapus gyvenimo besidriekianti dimensija suvokiama kaip neatsiejamas semantinis komponentas, viena iš daugelio laikų ir erdvių, kuriose tam tikru metu atsiduria lyrinis subjektas arba kiti, jį supantys, poemų veikėjai arba daiktai. Subjekto išnirimas skirtinguose laiko epizoduose yra glaudžiai susijęs su skirties tarp gyvas ir miręs nutrynimu: „šiapus mirties/ jie vaikšto anapus“ (68). Čia matomas suvoktos mirties paradoksas. Bložės poemos „Skrudėlių karo takais“ lyrinio subjekto sąmonė yra linkusi gyvenimą integruoti į mirtį ir, atvirkščiai, mirtį į gyvenimą. Šios dvi opozicijos atsiskleidžia kaip įaugusios viena į kitą, sinkretiškos ir nedalomos.

Daujotytė yra pastebėjusi, jog „kitas [Bložės – G.A.] laikas, kaip ir erdvė niekada neišnyksta iš to, kuris geba matyti ne tik akimis, horizonto“⁴⁶. Bložės lyrinis subjektas peržengia empirinio pažinimo ribas, įvesdina naujas būties formas. Poemoje „Metamorfozės“ Bložė rašo: „pasikeičiam su mirusiais vietomis ir atvirkščiai: galingos metamorfozės“ (56). Bložės lyrinis subjektas poemoje įsitikina ne savo nemirtingumu, o pergale prieš mirtį. Nepaisant buvusio savęs žūties jis geba prisikelti ir pasidaryti realesnis negu buvo. Taip pat žemiškų potyrių išgyvenimas paprastai tampa nuorodomis į kito laiko ir erdvės dimensijas. Daujotytės apibūdintą „matymą ne tik akimis“ galėtume apibrėžti kaip lyrinio subjekto gebėjimą skverbtis pro juslinio pažinimo uždangas į kitų realybių ir antgamtinių patirčių sferas, kuriose lyrinis subjektas paprastai veikia aktyviau nei „tiesioginėje“ šiapusybėje. Poema „Sugrįžimas“ baigiama tokiais žodžiais: „ir tavo širdis pripras prie mano/ širdies toje keistoje tikrovėje, kurios jau nebepaveja sustojęs laikas“ (63). Laiko temos atžvilgiu tai byloja apie intensyvų, neskaičiuojamą laiką – asmenišką, subjektyvią, individualiai išpažįstamą trukmę ir amžinybę.

⁴⁵ Merleau-Ponty, M. Prieiga internetu: https://www.goodreads.com/author/quotes/118600.Maurice_Merleau_Ponty (Žiūrėta 2017-05-21)

⁴⁶ Daujotytė, V. *op. cit.*, p. 17

Bložės eilėraščių žmogaus galimybių ribos išsiplečia, jos yra nuolat „sprogdinamos“: „pasikeičiam su mirusiais vietomis ir atvirkščiai: galingos metamorfozės“ (56). Šiame kontekste Bložės žmogus regi save tarsi mirusį, tačiau tai yra mistifikacija, supinanti iliuziją ir tikrovę. Poemose veikianti lyrinio subjekto sąmonė neretai persiima sąmonės funkcijų, kadangi poetinių vaizdinių laisvė ir asociacijų žaismas įgalina skirtumo tarp sąmonės ir sąmonės panaikinimą. Tai sukurama paradoksaliais ir neretai šokiruojančiais įvaizdžiais, kurie su laiko tema yra neabejotinai susiję.

Viena iš daugelio lyrinio subjekto egzistencijos palydovų yra mirtis. Egzistencija yra beribė, neaprepiama, ir mirtis tampa tik viena iš daugelio tarpinių stočių. Gyvo ir mirusio opozicija poemų cikluose yra blyški: esatis kvestionuojama, o stora linija, įprastai skirianti gyvenimą ir mirtį, poemose lieka tik punktyras, pro kurio tarpus lyrinis subjektas gali lengvai ištrūkti į pomirtinę dimensiją ir iš jos sugrįžti. Poemoje „Sugrįžimas“ rašoma: „neliūdėk, sielvartingoji mano, tai aš, tas pats, nieko nepaistau, juk vis/ tiek mes ne namie/ ypač kai mane parneša iš kapų ir laikas sukasi atgal/ medžiai grįžta į sėklas, avys – į ėriukus, paveikslai – į žmones, į regėjimus“ (59). Čia gedulo ritualas vaizduojamas kaip teatrališkas. Citata taip pat vaizduoja atgal besisukantį laiką, taip tarsi parodoma, jog viskas sukasi laiko spirale, todėl ir mirtis čia nekelia baimės, ji – gyvenimo palydovė. Tuo tarpu lyrinis subjektas ramiai priima savo mirtį, kadangi mirtis yra būties sąlyga. Šioje pereinamoje stadijoje, kankinančiame mirties metamorfozės išgyvenime velionis žengia į šalį anapus mirties. Taip pat poemoje „Sugrįžimas“ rašoma: „džiūvau, kaip sausa žiemos puokštė ant stalo, iš kur/ įkvėptai rašinėjau tau į kito šimtmečio šaltą ir šiurkšnią padangę“ (60) – taip nutrinami laiko riboženkliai, šimtmečiai tolygūs lyrinio subjekto dabarčiai. Lyrinis subjektas yra kitame laike nei adresatas, galimai įkalintas mirties, tačiau jų komunikacija įmanoma, lyrinis subjektas vis vien rašo laiškus. Poemoje „Žolės“ Bložė rašo apie mirusį kūdikį: „tuo tarpu kūdikio/ jos vėlė/ lieka gyventi“ (76). Kūdikio vėlė peržengia mirusiųjų pasaulio slenkstį ir atsiduria gyvųjų pasaulyje. Tai gynimosi nuo mirties organizavimas, kur ribinė prarajos nuojauta atsiskleidžia kaip negalima, kadangi vėlė ir po mirties gyvena. Pažymėtina tai, jog gyvųjų ir mirusiųjų pasauliai yra neatskiriama sąjunga. Sąmoningas gyvųjų pasaulio suvokimas negalėtų egzistuoti be mirusiųjų pasaulio. Bložės poemose išvelgtina prieštara su Maurice'o Blanchot išsakyta mintimi, jog mirtis yra laiko karaliavimas be dabarties⁴⁷. Poemos parodo, jog mirtis sudabartinama, suaktualinama.

⁴⁷ „(...) mirtis niekuomet nėra dabartyje, absoliuto pasirodymo šventėje, ji yra laike be dabarties, tame, kas praėjo ar bus“. Blanchot M., *L'image, la dequille*, L'espace litteraire, Paris: Gallimard, 1955, p. 143. Cit. iš Bergez D. ir kt. *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*, Vilnius: Baltos lankos, 1998.

II-ajame preliude mirtis atsiduria gyvenime, jame reiškiasi įvairiomis formomis. Po dėdės mirties lieka jo daiktai: „numirė dėdė ir liko/ ant klėties sienos pavalkai/ ir liko paspėstos pelių/ slastelės (...)“ (27). Gyvieji susiję su mirusiais kaip ir mirę su gyvaisiais. Nors dėdė ir miręs, jo daiktai vis dar atlieka savo funkcijas, nesikeičia. Paspėstos pelių slastelės kuria asociaciją su mirtimi, kadangi siekiama, jog pelės pakliūtų į slasteles. Rimvydo Šilbajorio teigimu, „atviri pelių slastai ir sukąsti avilių dantys, kartu juos paėmus, įgyja tą bendro, kad abu, pasilikdami buitinėmis detalėmis, visgi primena ir grasinančius kažkokio žvėries nasrus“⁴⁸. Tame pačiame preliude pasakojama, jog dėdei išėjus „po mirties tebegyveno jo balsas“. Pažymėtina, jog balsas turi savo autonomišką būtį. Balsas liko gyvųjų atmintyje, dabartyje. Arba dėdės balsas gyviesiems vaidendavosi. Preliudas patvirtina, jog laikas gali būti ir atminties saugotojas: „(...) viską atsiminė/ tartum kitą pasaulį, kur žmonės/ vaišinami obuoliais/ antaniniais (...)“ (28). Kitas pasaulis lyriniam subjektui nėra nepažinus, jis viską atsimena. Vadinas, atmintis į dabartį ištraukia gyvenimą anapusiniame pasaulyje. Svaiginami ribinės būsenos Bložės žmonės yra nei gyvi, nei mirę, „tarsi žmogus privalėtų įrodyti, kad gyvenimas ir mirtis jam yra neįmanomi, kad jisai gali pasireikšti pirmiausia kaip nepriklausymo ir slenksčio, ekstazės ir tobulumų būtybė, priklausyti nuo transcendentinės instancijos anapus mirties“⁴⁹.

„Preludams“ būdingos ciklo struktūros, kai poemos pradžia ir pabaiga nelyg susijungia. Poemos jungiamos ne tik į gana vientisą grandinę, tačiau skaitome ir uždarus vidinius pasakojimus. II-asis preliudas baigiamas saulės vaizdinyje įkūnyta nenutrūkstama laiko tėkme: „saulė pašoko/ nieko apie tai/ nežinodama, pilna/ gyvybės ir klastinga tartum pelėda/ iš slastelių išvogusi pelę“ (28). Saulė vaizduojama kaip baisi, klastinga, galinti pražudyti. Tuo tarpu pelė nebegyva, jos miręs kūnas reiškiasi gyvųjų pasaulyje, kol jo nepasiglemžia saulė. Mirtis įslenka į gyvenimą, o gyvenimas – į mirtį. Judrioje formoje (pelė) įkūnyta gyvybė, kurią žmogus siekia pražudyti, sulaikyti. Kartu pelė laiko yra gražinama atgal į gyvenimą – išvogiama iš mirties.

Gyvenimo ir mirties apkeitimai turi įtakos ir poemų laikui, matome, kad laikas yra modifikuotas. Nors subjektas iš pirmo žvilgsnio gali lengvai „keliauti laiku“, vis dėlto jis yra nepatvariai sukabintas su laiko plokštuma, o juos jungiančios gijos yra tąsios. Kaip tik tai ir leidžia į praeitį, dabartį ir ateitį žvelgti kaip į nedalomą visumą, kurioje viena neapsieina be kita, nenutrūkstamai koegzistuoja. Poemose mirtis negali nutraukti gyvenimo srauto. Laikas ne naikina,

⁴⁸ Šilbajoris R. *op.cit.*, p. 23

⁴⁹ Gérard B. Pirmykščio mirties patyrimo paveldimoji galia, IN Baltos lankos, nr. 3, 1993, p. 50

bet modifikuoja.

Laikas gali atverti tuštumą, dingti, pasišaipyti, palikti sąmonę nesatyje. Poemoje „Husarai“ laikas tarsi pasišaipto ir dingsta: „cha cha!“ – atsako gegutės iš sieninio laikrodžio/ pramuštos skylės vėjuje šaltu ginklu“ (65). Čia vaizduojamas peršautas laikrodis, kai laikrodis nustoja veikęs, o gegutės (laikas) juokiasi iš žmogaus bandymo užčiuopti laiką. X-ajame preliude Bložė taip pat vaizduoja neapčiuopiamą laiką, kuris tarsi išslysta iš rankų: „išskrido/ gegutės iš rankų“ (43). Taip parodoma, jog prarandamas kontaktas su laiku, laikas atsiskiria nuo žmogaus sąmonės. Laikas išreiškiamas gegutės įvaizdžiu – laikrodžiu su gegute, kukuojančia valandas. Preliude gegutės išskridusios, o lyrinis subjektas paliktas belaikėje erdvėje.

Poemoje „Niekas“ Bložė rašo: „kur viskas/ virsta į dulkes, nepalikdamas nė krintančio šešėlio sau iš rankų/ anachronistiškai jau atplėštą nuo laiko“ (84-85). Šios eilutės byloja apie išnykimą, mirtį, ankstesnės realybės pasitraukimą, tačiau tai, kas išnyksta ir pasitraukia į nebūtį, yra jau negrižtamai išplėšiama iš laiko kategorijos, kadangi viena akimirka keičia kitą, vienas momentas – kitą momentą.

Matome, jog anapusybė įtraukiama į gyvenimą, o gyvenimas koegzistuoja greta mirties. Laikas atsiveria kaip gyvenimą ir mirtį suvienijanti dimensija. Bložės žmogus mirtį patiria kaip natūralų gyvenimišką reiškinį. Mirtis gali ištikti staiga, tačiau nenutraukti gyvenimo, nes visa sukasi laiko ratu.

2.6. Prarastas laikas ir atmintis

Kova su užmarštimi – yra viena iš to meto (sovietmečio) „tyliosios rezistencijos“ formų⁵⁰. Tai būdinga ir Bložės, kaip tyliojo modernizmo atstovo, kūrybai. Moderniosios literatūros autoriai sovietmečiu buvo nustumti į paraštę, nutildyti. Kultūrinis gyvenimas iš dalies persikėlė į pagrindinę spaudą. Visuomenėje kūrėsi grupės, kartais galimos vadinti subkultūromis, kurių gyvenimo būdas buvo ne oponuoti režimui, bet tiesiog susikurti savo gyvenimą šalia režimo. Folklorinis sąjūdis, hipiai, modernioji Vakarų ir ezoterinė Rytų kultūra besizavintis jaunimas, katalikiškas pagrindis – visi jie bandė gyventi pagal savo susikurtas ir priimtinas, o ne privalomas taisykles. Druskininkuose bendravo Vytautas P. Bložė, Nijolė Miliauskaitė, Sigitas Geda,

⁵⁰ Keršytė N. Atminties rezistencija, J. Apučio „Praradimo aidai“, Prieiga internetu: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2009~1367168557091/datastreams/DS.002.0.01.AR.TIC/content>

Kornelijus Platelis⁵¹. Bložės kūryboje atmintis, pastanga įgalinti, išsaugoti atmintį, užima svarbią vietą. „Atmintis - tai sąmoninga fantazija”, teigė Hellmut’ Benesch’as⁵². Bložės „Preljudų“ bei kitų poemų lyrinio subjekto patiriamas laikas yra susijęs su atmintimi, kurioje impulsyviai ir savaimiškai išskyla ir vėliau reiškiasi įvairios asociacijos. Bložės vaizdų asociacijų žaidimas poemose sukuria visiškai laisvos minties, savito minties srauto išpūdį, kurį dera sieti su bandymais užčiuopti prarastą laiką ir prikelti atmintyje glūdinčius fenomenus.

Algis Mickūnas lygindamas Prousto ir Husserlio santykį su fenomenais teigia, jog Prousto darbuose galime aptikti daugiau fenomenologinio turinio: „M. Proustas įveda gyvąją dabartį, kuri atskleidžia ne tik vieno gyvenimo gelmę, bet ir „kito“ pėdsakuose parodo kartų buvimą“.⁵³ Proustiškasis fenomenologinis mąstymas tampa svarbus aktualizuojant Bložės laiko motyvų asociacijas. Bložės kūrybai būdinga tai, jog visa, ką pažįstame kaip tam tikras atskirības, atminties turiniuose yra saugoma kaip didelis turtas. Verta pažvelgti į Bložės poemą iš lyrinio subjekto visavienio – visalaikio patirtį.

Bložė linkęs įvardyti laiką kaip *prarastą*, mini Proustą: Poemoje „Šarvų išnykimas“ rašoma: „žemę (...)/ grįžtančią į prarastą laiką ir erdvę, kur tebesame/ susitikę ir susidūrę/ antikvarinių knygų trūnėjime“ (53), poemoje „Sugrįžimas“: „gimsta lankstus antrininkas mano/ kurį kažkam pigiai pardaviau, nesupratęs Prusto, anei Vermejerio“ (62). Tai leidžia daryti prielaidą, jog poeto vaizduotėje figūruoja „Prarasto laiko beieškant“ kontekstas bei Prousto prarasto laiko fenomenas. Kmita taip pat yra išskyręs bei pažymėjęs Bložės kitų menininkų pavardžių vartojimą savo poemose bei priėjęs išvadą, jog taip siekiama priartėti prie modernaus eilėraščio modelio⁵⁴.

X-ajame preliude prarasto laiko plotmė atsiveria dažnai pasitaikančiais kasdinių daiktų pavidalais, kurie iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti nepagrįsti bei atsitiktiniai: „laikrodžiai/ eina ratu, nešdami savo ratais/ namų apyvokos reikmenis, krėslus ir padargus/ lovas“ (43). Vadinasi, praeities laikas, glūdintis atmintyje, visiškai nepraėjo ir gali grįžti visa savo pilnatve, mes galime jį atrasti ir grįžti į jį. Bložės įvaizdžiai, akivaizdu, jog yra sunerti tam tikros vienos paradigminės ašies pagrindu bei turi intuityvų, asociatyvų pagrįstumą: poemoje „Homeopatija“ rašoma: „neatsiras

⁵¹ Kmita R. 1973–1980: Pilkieji metai, prieiga internetu:

<http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/literatura/19731980-pilkieji-metai/19731980-pilkieji-metai/4664>

⁵² Benesch H. Psichologijos atlasas, I tomas. Vilnius: Alma littera, 2001 p. 121

⁵³ Mickūnas A., Proustas ir Husserlis, Vilnius: Baltos lankos, 2007, p. 201–202, cit. iš Žmuida E. Šatrijos Ragana ir Marcelis Proustas: asmeninio laiko įamžinimas, Colloquia, Nr. 22

⁵⁴ „Breigelis, Kranachas, Watteau, Poe, Proustas – minimi šių menininkų vardai rodo programišką eilėraščio orientaciją į moderniojo meno modelį, kurio viena svarbiausių nuostatų buvo antirealistiškas“. Kmita R. *op. cit.*, p. 37

pavogti arklai, jaujos, laikrodžiai, kišeniniai daiktai“ (53). Taip yra todėl, kad kiekvieną sąmoningą patyrimą lydi papildomi pojūčiai, kurie išgyvenami ne aktyviai, bet pasyviai, tam tikru konkrečiu momentu jų neįsisąmoninant, neatkreipiant į juos dėmesio. Proustui tokie patyrimai leidžia „gyventi ir mėgautis daiktų esme vienintelėje jai tinkamoje aplinkoje, tai yra anapus laiko“⁵⁵. Prousto spontaniškoji atmintis pažadina išpūdžius bei pojūčius. Bložės spontaniškos atminties pagimdyti prisiminimai - tai įvairių situacijų, turinčių didesnę ar mažesnę trukmę, prisiminimai. Nors jie atkeliauja iš patirties, sąmonė juose taip pat aktyviai dalyvauja, nes norint pastebėti, suvokti, įsisąmoninti įvykių transformacijas, būtina laikinė distancija, o tam reikia į praeitį sugrįžtančios ir ją interpretuojančios sąmonės. Bložės pasakojimai griaua laiko kaip linijos, kaip nuoseklios įvykių grandinės idėją. Atminties klostuose tūnančių vaizdinių samplaikos išgryninamos iki nejudraus detalaus peizažo aprašymo. Poemoje „Šarvų išnykimas“ rašoma: „stovi nejudėdami burlaiviai, vergų laivai, emigrantų/ iš Lietuvos, iš mano vaikystės, jiems saulė/ degina galvas rugiapjūtės metu ant vandens“ (51). Poemos lyrinis subjektas atidus būties ženklams ir iš jų kuria savo pasaulį: „tik palei ežerą ar upelį mėtosi ir braška po kojų/ kriauklės, dailūs šarvai, likę nuo riterių/ laikų – praradusiųjų dvasią pėdsakuose/ kurių jau nebeįžiūrime“ (52). Matome, kaip akimis subjekto pastebėta, jusliškai pažinti realybės detalė (kriauklė) sukelia laikui nepavaldžias asociacijas, sąmonė atsigręžia į senovę, praėjusiame laike permanentiškai įgalintus „riterių laikus“. Vienas daiktas tampa nuoroda, savaimingai vedančia į atminties klostuose tūnančius ir nevalingai išskylančius prisiminimus. Prisiminimas yra „pagalba iš aukščiau“, kuri nušvinta žmogui, kad jį ištrauktų iš tos nebūties, iš kurios vienas nebūtų galėjęs ištrūkti⁵⁶. Praeitis čia tarsi aiškina dabartį, tiksliau, visoms iš pirmo žvilgsnio atsitiktinėmis atrodžiusioms detalėms suteikia naują reikšmę; jos iškyla kaip spontaniškosios – proustiškosios – atminties sužadintojos.

Taip nevalinga atmintis leidžia sujungti praeitį ir dabartį, suvokti jų vientisumą. Įskaitome sąmonės galimybę atrasti prarastą laiką: I-ajame preliude rašoma: „ir viskas išliko atmintyje/ įrašyta ir neišplėsta“ (26) – lyrinis „aš“ atsiskleidžia sau kaip dabartis ir praeitis kartu, nepaisant jų nesuderinamumo, suvokiant savo vienybę, kuri trunka vieną akimirką. Poemoje „Sugrįžimas“ rašoma: „taip, paveikslų medžiai grįžta į savo sėklas kas rudenį/ kad pasikartotų iš naujo puošnus jų žydėjimas/ kol juos pačius, pasenusius, iškerta, iš atminties, ir išveža sukūrenti“ (62), „prie atverstų knygų, pabrauktų eilučių, atmintyje palaidotų vaizdų“ (59). Kartais mums

⁵⁵ Proust M. Atrastas laikas (fragmentas), Baltos lankos, 1994, Nr. 4, p. 122

⁵⁶ Poulet G. *op. cit.*, p. 65

tereikia vieno mažo impulso, kad prisimintume visą, atrodytą, užmirštą įvykių seką. Nevalinga, arba spontaniška atmintis Bložės kūryboje yra visai kitos prigimties, ji grindžiama jausmais ir jausmingumu. Ši atmintis atsiranda atsitiktinai, ji ateina iš sąmonės gelmių. Pasak fenomenologų, sąmonė yra intencionali, t. y. visuomet nukreipta į kokį nors objektą. Lygiai taip galėtume pasakyti ir apie atmintį - jei ką nors fiksuoja sąmonė, tai fiksuoja ir atmintis. Pažymėtina, jog laiko motyvai sujungti plačiu rizomos tinklu, kuris formuoja netikėtas asociacijas, skaido ir atveria, skiria ir sintezuoja tuo pat metu. Tai begalinis laiko labirintas, kuriame vyksta prisiminimų restauracija. Taigi atmintis - tai individo sugebėjimas įsiminti, susisteminti ir išlaikyti tai, kas patirta. Prireikus šią informaciją galima vėl grąžinti į sąmonę, ja remtis mąstant ir elgiantis.

Poemoje „Emigracija“ Bložė rašo: „jų protėvių kaulai tebevaikšto senovės giriomis/ čia karstai jų auga medžiuose, nukirsdintuose prieš daugelį metų“ (49) Bložės vaizduotėje mirtis nėra pabaiga, tai tik perėjimas į kitą pavidalą, tačiau net ir po mirties išlieka galimybė ar net būtinybė gyventi. Nors medžiai nukirsdinti, juose auga karstai – reikėtų atkreipti dėmesį į tam tikrą paradoksalią mąstymą. XII-ajame preliude: „numirėlis plaukdavo/ karste pasroviui, kliudydamas/ akmenis vagoje, kurie suduždavo/ iš atminties“ (47). Atmintis vaizduojama kaip permanentiška, atspari laiko tėkmei.

II-ajame preliude Bložė rašo: „nors viską atsiminė/ tartum kitą pasaulį, kur žmonės/ vaišinami obuoliais/ antaniniais“ (28). Reiškinių įžodinimas („obuoliais/ antaniniais“) tampa lingvistine prisiminimų forma, kuri tam tikrą realiją paverčia lyrinio subjekto tikrovės dalimi. Konkrečios detalės leidžia asociacijas vertinti kaip signalus, kurie vaizduotėje pabaigia prisiminimo paveikslo tapybą ir iš abstrakčių nuojautų atveda į daiktinę realybę. Aplinkos objektai Vytauto Bložės poemose tampa dirgikliais, kurie atgaivina nevalingą atmintį ir prikelia praeities prisiminimus taip „atnaujindami“ praeities laiką. Atmintyje išpausti pėdsakai egzistuoja dabartyje, jie egzistuoja buvusiems dalykams, kurie tuo būdu vis dar egzistuoja. Matome, jog vaizdo, kuris būna praeities pėdsakas, sąranga konstruojama kaip mįslinga laiko atžvilgiu.

3. Istorinis laikas

Šioje darbo dalyje keliame klausimą, kaip Bložės poemos pasakoja apie laiką, kaip poetiniame pasakojime struktūruojama laikinė istorinė patirtis. Mes užaugame ant praeities paveldo, laikydamiesi priimtų tradicijų. Jų dėka individas gali pajusti dvasinį giminingumą su praėjusiomis kartomis - žmonėmis, apie kuriuos mes nieko arba beveik nieko nežinome. Gyvendami dabartyje, mes vis tik esame susiję su visos žmonijos horizontu, kuris mums pasireiškia kaip laikiškas horizontas, dalyvaujantis mūsų dabartyje.

Nastopkos teigimu, Bložė jaučia atsakomybę prieš istoriją: „Savo žodį jis [Bložė – G. A.] tikrina kitų kalba, jo balse girdėti kitų balsų – praeities kartų, sociališkai pažemintų, nuskriaustų, žuvusių – intonacijos. Eilėraštis darosi polifoniškas, kelių semantinių pakopų“⁵⁷. Rinkinyje *Polifonijos* gausu istorinio laiko motyvų, nuorodų į vieną ar kitą istorinį reiškinių. Šidlauskas pažymi, jog galime sąlygiškai išskirti opozicijas Lietuva – pasaulis ir istorinis – universalusis laikas⁵⁸. Taip pat, greta motyvų, turinčių vienokį ar kitokį socialinį istoriškumą, galime matyti kultūros istorijos (krikščionybės, tautosakos, meno) ženklus.

Svarbu prisiminti Michailo Bachtino chronotopo idėją. Bachtinas rašo apie erdvės ir laiko santykį: „Literatūriniame – meniniame chronotope erdvės ir laiko rodikliai susijungia į atidžiai apmąstytą nedalomą vieni. Laikas, kaip toks, tankėja, įgauna pavidalą ir tampa meniškai apčiuopiamas; atitinkamai erdvė tampa įkraunama ir atliepianti laiko tėkmei, siužetui ir istorijai. Šis ašių susikirtimas ir rodiklių susijungimas apibrėžia meniškąjį chronotopą“⁵⁹.

3.1. Socialinės istorijos laikas

Šilbajorio teigimu, „Bložės poezijos dinamika išplaukia iš laiko ir įvykių eigos, taigi, iš pasakojimo, kaip prozoje, o ne vaizdavimo, kaip lyrikoje. (...) Iš Lietuvos rėmų išeinama į visuotinius, ir iš pokarės istorijos į istoriją kaip apskritai žmonijos egzistencijos visumą, nebeprisklausant nuo apibrėžto laiko“⁶⁰. Bložės istorinio laiko geografinės nuorodos siekia Vilnių, Širvintas, Vengriją, Burgundiją, Kartaginą, Ameriką... II-ajame preliude rašoma apie Vilnių ir Širvintas: „ir sunkiai eidavo, kamuojamas dusulio/ į ten, kur iš Vilniaus pro langus/ šaudė į tamsą: paskui ties Širvintom/ stovėjo nejudėdamas“ (28), III-ajame preliude minima Vengrija: „Ponas/

⁵⁷ Nastopka K. *op. cit.*, p. 26

⁵⁸ Šidlauskas M. *op. cit.*, p. 114

⁵⁹ Bakhtin, M. (1981). "Forms of time and of the chronotope in the novel". In *The Dialogic Imagination*. Austin: Univ. Texas Press. p. 84–258.

⁶⁰ Šilbajoris R. *op. cit.*, p. 23

kariavo Vengrijoj ir parsinešė/ svetimo medžio koją“ (29-30), Poemoje „Emigracija“ minima Burgundija ir Amerika: „čia balsai jų lyg būgnai geria Burgundijos lygumas/ ir lietuvišką midų tartum Klarensas savo malvaziją“ (49), „nusibodo Amerika/ ak, nieko čia naujo“ (49), poemoje „Šarvų išnykimas“ minima Kartagina: „kur nors Kartaginoje, kur Kibelė rijo mus ir mūsų kančia būdavo ta energija, kuri išjudindavo gyvuosius“ (52). Matome, jog čia greta atsiduria visiškai skirtingos erdvės ir vietovės. Bložės žmogus tarsi klaidžioja po skirtingą erdvės vaizdinį. Tuo tarpu erdvės nuorodos padeda skleisti laiko vaizduotei.

Bložės vaizduotėje istorinis laikas yra nuožmus. Poemoje „Sugrįžimas“ rašoma: „mes puotavome/ senų kultūrų griūvėsiuose“ (60). Tai reiškia, jog Bložės poemų žmogus gyvena žemėje, senesnėje už jį patį, žemėje, kurioje vyko ir vyksta istorija. Antropologas, lingvistas Franz Boas yra pasakęs: „Atrodo, kad mitologiniai pasauliai, vos spėję susiformuoti, pasmerkti suirti, idant iš jų griūvėsių gimtų kiti pasauliai“⁶¹. Griūvėsiai laikytini nuoroda į neseniai vykusius istorinius kataklizmus, pavyzdžiui, Antrąją pasaulinį karą bei Holokaustą. Poemoje „Sugrįžimas“ rašoma: „kaip tos getto gatvelės/ reporterių akims/ gyvos po restauracijos – bet kur jų buvęs purvas, skurdas, juokai, ašaros, kraujas, lengva koketija/ iškentėtas autoportretas – jis niekam nereikalingas“ (60). Taip parodoma, jog išoriškai getto gatvelės renovuotos, tačiau Bložė atidus istorijai – siekia atkreipti dėmesį į praeitį, tai, kas bėgant laikui išsitrina, tačiau išlieka kolektyvinėje atmintyje – gette gyvenusių žmonių likimai. Nastopkos teigimu, Bložės kūryboje „nugalėtujų žvilgsniu vertinamas pokaris“⁶². X preliude rašoma apie Joachimą Hamaną - SS majorą, Hamano skrajojančio būrio vadą, vieną iš Holokausto vykdytojų Lietuvoje.: „Hamanas/ ant kumpos lazdos pasirėmęs: po mirties/ juodasis jau gandas: nuo lietaus/ lenda pastogėn po šiaudu: išmušė/ vėlinėm sienas“ (43). Čia matoma groteskiškas Hamano virtimo juodu gandru vaizdinys, kuris leidžia teigti, jog SS vadas, žvelgiant iš nugalėtujų pozicijos, sulaukė deramo atpildo. Taip sukurama paraleli kalba, „per tai prasišviečiant, žmogaus viltis, gyvenimas, mirtis, ir žmogaus keista, užgauli būklė pasaulyje“⁶³.

Anot Kmitos, „Atsigręžimas į praeitį, į istoriją bei priešistorę, o ne ideologinių utopijų deklaravimas – vienas svarbiausių pokyčių trečiajame rinkinyje [„Iš tylinčios žemės“, 1966 m. – G. A.], kurio jau pirmajame eilėraštyje deklaruojamos panašios intencijos, kaip ir Sigito Gedos „Pėdose“ (1966)“⁶⁴ XI preliude visi istoriniai laikai tarsi suvedami į vieną giją: „toliau

⁶¹ Boas F. Prieiga internetu: https://www.goodreads.com/author/quotes/272.Franz_Boas (Žiūrėta 2017-05-21)

⁶² Nastopka K. *op. cit.*, p. 45

⁶³ Šilbajoris R. *op. cit.*, p. 20

⁶⁴ Kmita R. *op. cit.* p.33

kraštovaizdis/ ima keistis: Sapiegos/ žirgas nerasdamas kaimo krinta į vilkduobę, tarnai/ šaukia kažką, tas jau laiptų apačioj, žmogus iki pusės/ šešių prie išeinant traukiniui už geležinkelio (...)/ Išplėšk/ iš laiko griūvėsių juos“ (46)“. Sapiegų gyventas laikotarpis apima XVII amžių. Greta šios istorinės užuominos klojama kita, iš kito lauko – „traukinys už geležinkelio“. Žinoma, jog istoriškai traukiniai su garo varikliais – XIX a. realija. „Bandoma tekstų kompozicijai taikyti pasąmonės veikimo principą, išreikšti laiko reliatyvumą, gretinti skirtingas istorines epochas, vienyti jas į vieną „čia ir dabar“, rašo Kmita.

Istorinis laikas supinamas su antgamtiškuoju, mitologiniu laiku. Poemoje „Sugrįžimas“ rašoma: „paliudys Kranacho Betsabėja iš pro krinolinų plaunanti basas kojas – ar ne jas pamatė arfistas Dovydas? (61). 17 „Raliavimų“ poemoje: „o požemio karalystėje turkų – japonų karas“ (18) Požemio karalystė tampa istorinio įvykio erdve. Laikas priartėja prie Senovės Graikijos istorijos eilutėse: „dabar jis išeina iš sienos, nešdamas/ saują Akropolio: jie stovi pakylėti virš tų laukų, prie širdies, prie šviesos, kuri/ sustabdė jų laikrodžius“ (44)“. Taigi Bložės žmogus peržengia per numanomą sieną atsinešdamas „saują Akropolio“, t.y. saują istorijos iš miesto dalies su įtvirtinimais, iškilusios ant aukštesnės kalvos. Kadangi gynybiniais sumetimais akropoliai paprastai buvo įrengiami ant aukštesnių kalvų, šios citadelės dažnai tapdavo Senovės Graikijos miestų, išsidėsčiusių kalvos papėdėje, branduoliu. „Akropolio“ nuoroda Bložės vaizduotei galėtų reikšti griūvėsius, gynybos ir amžinos kovos užuominą, kadangi Bložės žmogus gyvena nuolatinėje istorinėje įtampoje.

Bložė sujungia skirtingus laiko kontekstus: „keliom plokštumom padalintas/ viduramžių laikas/ (...) čigoniški/ semitų veidai iš biblijos/ (...) tiršti mirties dūmai/ virš sunkių aukurų/ kyla dangop ir dega/ karalių kūnai su žirgais ir arkliaganiais (39). Čia į vieną laiko ašį suveriamas viduramžių laikas, biblinis laikas, pagoniškasis laikas (deginimo paprotys). Atrodytų, jog viskas susiję lyrinio subjekto vaizduotėje, kolektyvinėje atmintyje. Bergsonas teigia: „Mano atmintis dalyvauja čia, ir ji įperša kažką iš tos praeities šiai dabarčiai. Mano sielos būseną, judėdama laiko keliu, be perstojo tvinksta trukmė, kurios prisirenka pakeliui: ji, taip sakant, lipdo iš savęs pačios sniego kamuolį. Juo labiau tai teisinga kalbant apie gilesnes vidines būsenas, pojūčius jautulius, troškimus ir t.t., kurie nesusiję su nekintamu išoriniu objektu, kaip paprastas regimasis suvokimas“⁶⁵.

Nastopka teigia: „V. Bložės lyrikos žmogui gerai žinomas kryžkelės jausmas, kai

⁶⁵ Bergson H, *op.cit.*, p.16

įprasti daiktai, įprastos situacijos staiga pasirodo painios ir neišsprendžiamos, kai pradingsta tradiciniai orientyrai ir tenka iš naujo atrasti paprasčiausius dalykus⁶⁶. IX preliude Bložė rašo: „avelės (...)/ išgąsdintos/ šokdavo bėgti ir griūdavo pririštos/ sunkiai į žemę dunksėdamos/ o! tartum būgnas dar nuo totorių/ karų“ (42). Avelės motyvas įpinamas į istoriją, prisimenami totorių karai - Aukso orda, dar vadinama Kipčiakų orda – pusiau klajoklių mongolų (vėliau tiurkizuota) valstybė, gyvavusi nuo XIII a. vidurio iki XVI a. pradžios. Verta prisiminti šios genties kultūrą – nevalgė kaulienos, maistui augindavo ėriukus. Taip pat „avelė“ – gajus biblinis įvaizdis. Avelės motyvu dažnai parodomas Jėzaus gailestingumas, paklydusios avelės palyginimas.

Bložės „Polifonijose“ esama konkrečių socialinės istorijos laiko nuorodų: „baigtos metamorfozės, laukiamas grįžtančio žingsnis/ tarė Kolumbas prie kito žemyno krantų“ (57), prisimenamas Kristupo Kolumbo išsilaipinimas Amerikoje, tačiau Bložė orientuojasi į tariamą Kolumbo pasakymą „baigtos metamorfozės“ – taip tarsi apibendrinama, jog pasaulis jau atrastas. Apie Ameriką taip pat rašoma kitoje poemoje: „nusibodo Amerika/ ak, nieko čia naujo/ ir žmonės visi iš Europos ir Afrikos kilę/ jų protėvių kaulai tebevaikšto senovės giriomis/ čia karstai jų auga medžiuose, nukirsdintuose prieš daugelį metų/ čia balsai jų lyg būgnai geria Burgundijos lygumas/ ir lietuvišką midų tartum Klarensas savo malvaziją“ (49) – matome, jog čia laikas jau visai kitas, menama emigracija iš Lietuvos, Amerikos susikūrimas. Kartu užsimenama apie utopinio laiko dimensiją: „jų protėvių kaulai tebevaikšto senovės giriomis“. Pažymėtina, jog čia kūnas yra ne šiaip fizinis objektas, bet prisiminimų saugotojas. Net ir prarasdamas savo kūną, subjektas lieka ištikimas savo gyvenimo įpročiams – „kaulai tebevaikšto senovės giriomis“. Galima sakyti, kad lyrinis subjektas nešiojasi savo patirtį kaip savo kūną. Čia pat lietuviško midaus motyvas gretinamas Klarensui ir jo malvazijai – Viduržemio jūros regiono vyno rūšiai. Citatoje „tada jūroje/ stovi nejudėdami burlaiviai, vergų laivai, emigrantų/ iš Lietuvos, iš mano vaikystės, jiems saulė/ degina galvas rugiapjūtės metu ant vandens“ (51) taip pat kalbama apie emigraciją. Čia dar kartą pabrėžiamas istorinių patirčių kolektyviškumas; lietuviai, bėgantys iš Lietuvos, po Antrojo pasaulinio karto, sulyginami su tais, kurie XIX a. buvo plukdomi vergų laivais. Šidlauskas yra rašęs: „Siekiami dalyvauti istoriniame laike, įsilieti į konkrečių žmonių gyvenimą, – taip realizuojama kūrybos laisvė ir prasmė“⁶⁷.

Istorinio laiko vaizduotė neturi krypties, iš vieno istorinio konteksto peršokama į kitą.

⁶⁶ Nastopka K. *op. cit.*, p. 29

⁶⁷ Šidlauskas M. *op.cit.*, p. 110

Poemoje „Sugrįžimas“ Bložė rašo: „genetiškai (ar metempsichoziškai?) persidavė skausmas/ ant rankų ir kojų/ tebejaučiam daugybės nukryžiuotųjų likimą/ dar prieš ir po mūsų eros/ kur nors Kartaginoje, kur Kibelė rijo mus ir mūsų kančia būdavo ta energija, kuri išjudindavo gyvuosius“ (60), čia pat „švelniais triko aptempusiais mūsų sąnarius stovime prieš fotokameras“ (60). Poemoje kuriamas išpūdis, jog esame visų praėjusių epochų paveldėtojai, besinėšantys nukryžiuotųjų skausmą ir praėjusių kartų patirtis pernešantys tiek į dabartį, tiek į ateitį, transliuojantys jas „prieš fotokameras“. Prisiminimai yra būdas, kuriuo praeitis dalyvauja dabartyje. Praeitis yra ne niekas, bet ji egzistuoja dabartyje kaip pačios dabarties gelmės aspektas. Tai įmanoma, pasak Husserlio, tik todėl, kad išgyvenamas laikas yra ne iš atomarinių taškų sudaryta linija, bet per retencijas ir protencijas užlaikomas kontinuumas⁶⁸. Poemoje „Šarvų išnykimas“ rašoma: „prarastas laikas: uždaram kieme/ Piloto pokalbis su apsirengusiais jau išeiti“ (52). Šios eilutės gali būti suvoktos taip, jog dauguma istorinių įvykių nutinka vietose, kurios neprieinamos akiai, nutinka paslapčia.

3.2. Kultūros istorijos laikas

Bložės istorinis laikas yra susijęs su kultūros vaizdinija: „stovi varpinės ir švyturiai: jau pažaliavę/ nuo amžių, užnešti smėlio klodais/ vanduo jau išdžiūvo“ (44). Istorija parodoma kaip žemiška, įžeminta: „kur arklių mėšlas/ kvepia istorija“ (40). Kmita rašo:

„Kultūrinis intertekstas, kuris kai kuriose „Polifonijų“ dalyse itin koncentruotas, yra patiriamas kaip vienalaikis, kaip pasirodantis, veikiantis *čia ir dabar*, tarsi nepriklausomai nuo epochos, viskas vyksta sinchroniškai, polifoniškai. Kone visi ciklo „Preliudai“ eilėraščiai turi daugiau ar mažiau ryškią žiedinę kompoziciją, kuria tarsi uždaromas, sustabdomas laikas. Pastanga grįžti atgal Bložės poezijoje jaučiama gerokai aiškiau negu linijinis laiko tekėjimas pirmyn. Kultūrinių laiko bei erdvės klodų viename eilėraštyje gali būti keletas. „Pastoralinis kaimas, jau blunkančioje sieninėje tapyboje, vešlios ganyklos ir piemenys“ – taip pradedamas *Metamorfozių* ciklo eilėraštis „Sugrįžimas“, toks pradžios erdvėlaikis. Meno kūrinys, vaizduojančiame kitą epochą, kalbantis „aš“ parvežamas iš kapinių namo ir laikas ima tekėti atgal: „ypač kai mane parneša iš kapų ir laikas sukasi atgal / medžiai grįžta į sėklas, avys – į ėriukus, paveikslai į žmones, į regėjimus“ (PL 59). Pats „aš“ grįžta prie „atverstų knygų, pabrauktų eilučių“ (PL 59), per kurias grįžta buvusios patirtys ir vaizdai, padedantys prigyti „sekančioje tikrovėje“. Į eilėraščių įtraukiami menininkų ir jų kūrinių personažų vardai, žiūrima į kitus paveikslus („ir staiga mes regim paveikslą“, PL 63), aptarinėjami meno niuansai („iškentėtas autoportretas – jis niekam nebereikalingas“). Ir tarsi jie prikelia naujam gyvenimui, sugrįžimui pas mylimą moterį, nuo kurios buvo atskyrus mirtis („antrasis gyvenimas mano, kūną

⁶⁸ Jonkus D. *op.cit.*, p. 167

ir kraują prikėlęs meilės ir muzikos akimirkų dingstančių grožis“)⁶⁹.

Taigi istorinis laikas nėra konkretus, visa persipina. Esama apstu užuominų į tai, jog pati sąmonė kaip subjektas, susidūrusi su laiku, iki galo jo nepažįsta ir pažinti negali. Taip įkūnijamas pasimetimas istoriškumo akivaizdoje. Esama tam tikrų riboženklų, tačiau jie ne visada padeda susivokti didžiuliame laiko statinyje, tampa neaišku kur ir kodėl yra Bložės žmogus. Šioje darbo dalyje apžvelgsime, kokie kultūros ženklai ir kaip atsiskleidžia poemų cikluose ir preliuduose iš rinkinio *Polifonijos*.

3.2.1. Krikščionybės istorijos laikas

Bložės laiko motyvuose pastebėtina krikščionybės dimensija. Poemose gausu krikščioniškosios kultūros motyvų, kurie atsiranda greta pagoniškosios, mitologinės. Penktoje skyriaus „Raliavimai“ poemoje rašoma: „vieną vakarą į kaimą atėjo tokia senutė ir pasiprašė nakvynės/ žmonės sako: šalta, neturim ugnies// senutė užkūrė ugnį, pirtį iškūreno/ rytą nunešė žarijų į kalvę, įpūtė žaizdrą// ėmė jie ir nukalė grandinę// tokia gera, tokia protinga senutė, kad tik nebeišeitų/ nuvedė ir prirakino prie bažnyčios“ (7). Šilbajorio teigimu, „Viena mitologija – pagoniška – sako, kad maištininkas Prometėjas atnešė žmonėms ugnį ir tapo įtūžusio Dzeuso prie savo maištingumo uolos prirakintas per amžius. Antroji, Bložės skaitymu krikščioniška, sako, kad mylinti senelė-bažnyčia atnešė žmonėms išganyką ir pati tapo prie jų tikėjimo uolos (prie savęs) prirakinta už atpildą“. François-René de Chateaubriaudas buvo pirmasis, iškėlęs pagoniškos ir krikščioniškos kultūros sąsajos, jų tarpusavio sugyvenimo klausimą, kuris iš esmės dar nebuvo svarstytas. Chateaubriaudas vadovavosi Jean-Jacques Rousseau mintimi, jog klausime, kas esu „aš“, glūdi klausimas, kas yra pasaulis ir istorija. Krikščionybė yra ne tiek duotas įstatymas ir išgryninta esmė, kiek nepalaujamas atradimas⁷⁰. Bložės santykis su religija, tikėjimu toks pat įdomus kaip jo kūryba ar gyvenimas. Jis praktikavo ne tik krikščionybę, bet ir budizmą, krišnaizmą, hinduizmą. Verta pažvelgti į krikščioniškuosius laiko motyvus iš arčiau. Daugiausia laiko motyvų Bložės poemose – iš Senojo testamento: „minios praeivių kalbino jį sutartais nebylių judesiais/ atkasus/ Babelio/ bokštą“ (77). Padavimas apie Babelio bokštą, aprašytas Senojo Testamento Pradžios knygoje, paaiškina skirtingų kalbų atsiradimą pasaulyje. Pasak šio padavimo, po pasaulio tvano žmonės buvo viena tauta ir kalbėjo viena kalba. Jie sumanė pastatyti dangų siekiantį bokštą,

⁶⁹ Kmita R. *op.cit.*, p. 36

⁷⁰ Bergez D., Barberis P., De Biasi, Marini M., Valency G. *op. cit.* p.139

tačiau buvo už tai nubausti Dievo – jie prabilo skirtingomis kalbomis, negalėjo vienas kito suprasti, tad bokštas liko nepastatytas. Bložės žmogus negali susikalbėti kalba, jam lieka tik kalbėti sutartais nebylių judesiais.

„o! amžinoji akimirka! o/ amžinoji akimirka“ (44), preliudo pabaigoje kartoja donelaitiškųjų ženklų (pagaminti daiktai – klavesinai ir laikrodžiai, šventorius, Karaliaučius (43-44)) ir apmąstymų apie praeitį apsuptas lyrinis subjektas. Atrodytų, laiko tęstinume išnyksta pats laiko jautimas, todėl visa sutapatinama su amžinąja akimirka, kurioje ir skleidžiasi visi – tikrovėje patirti ir nepatirti – sąmonės išgyvenimai. Čia iškyla krikščionybės dimensija. Amžinoji akimirka gali būti netiesiogiai asocijuotina su amžinąja šviesa, tam tikru laiko rožančiumi, suvertu iš daugelio atskirų būties patyrimo pjūvių. „subyra trūkė rožančiai, ir rankos/ jau laisvos, ir mirusiems/ niekas jų nebesuriša“ (44) – mirusieji išvaduojami iš praeities, o lyrinis subjektas archetipiškai persiima jų patirties, ją geria į save prisimindamas XVIII amžiaus Prūsiją: „stovi varpinės ir švyturiai: jau pažaliavę/ nuo amžių“ (44) ir manifestuoja visą praeitį, tačiau kartu kartoja kaip maldą: „Kurs esi pusnyse/ ateik: mums už nugarų/ atsakomybė už protėvių kaulus senus“ (44). Čia kuriama aliuzija į maldą „Tėve mūsų“, tačiau „danguje“ pakeičiama „pusnyse“, komplikuojama sintaksė. Bložės žmogus ne tik stebi, tačiau esamuojų laiku išgyvena archetipinės patirties proveržius, kurie atsiskleidžia kaip vienalaikiškos struktūros, kadangi siela neturi laiko, juk „jie stovi/ pakylėti virš tų laukų, prie širdies, prie šviesos, kuri/ sustabdė jų laikrodžius“ (44). Čia taip pat pasitelkiama maldos parafrazė: „Dievo tėvo dešinėje...“, apkeičiama į „prie širdies“, „prie šviesos“. Kuriamas amžinumas, belaikiškumas, nes laikrodžiai sustabdyti.

Primenama Mozės istorija: „Dabar/ spynos viduj jie pamatė: plaukia/ krepšys su kūdikiu“ (34). Mozė – tai Penkiaknygėje minimas pranašas, išvadavęs izraelitus iš Egipto vergovės ir atvedęs juos per dykumą iki Kanaano sienos. Biblija pasakoja, kad Mozė gimė Egipte, o tuo metu Egipto faraonas buvo įsakęs išžudyti egiptiečių vergų izraelitų vaikus. Kai nebebuvo įmanoma Mozės paslėpti, jo motina nunešė jį pintinėje paguldytą į Nilo upės nendres ir paliko. Mozę surado faraono duktė, jį įsisūnijo. V-ajame preliude skiriama opozicija *mes* ir *jie* – „jie pamatė: plaukia/ krepšys su kūdikiu“ taip parodant skirtį tarp savųjų ir svetimųjų, kurie iš tolo, tarsi per laiko nuotolį, regi plaukiantį Mozę. XII-ajame preliude taip pat rašoma apie Mozę: „upe/ tebeplaukia krepšys su kūdikiu“ (48), čia pat: „vos įžiūrimi/ bokštai ir miestai/ iš Nojaus nuskendusio laivo“ (48). Biblinis laikas modifikuojamas – Nojaus laivas ir krepšyje plaukiančio Mozės vaizdavimas supinami į vieną regėjimą. Lingvistinė žodžio „tebeplaukia“ semantika simbolizuotą amžiną plaukimą, tarsi

permanentinį šio biblinio siužeto buvimą. Poemoje „Žolės“ Bložė užsimena apie laiką, kai žydai, vedini Mozės, bėgo iš Egipto (1250 pr. m. e.): „per sieną/ pėdsakai/ bėga// kur? į/ Egiptą“ (79)“, bet užuomina „apversta“– bėgama ne iš, o į Egiptą. Taip sukurama tam tikra semantinė žaismė ir apverčiama prasmė.

V-ajame preliude pasakojama apie namus, vėliau siužetas persikelia į biblinius motyvus, preliudas baigiamas stovinčios motinos su žvake rankoje įvaizdžiu. Preliude jaučiamas laikrodžio ir kompas sugreitinimas: „aš lig šiol/ dar jaučiu tą žymę pety, ji mane/ tartum riša su Persija. Skaičiuodavom/ valandų ženklus, atidarę/ sieninį laikrodį, lipdavom/ vienas kitam ant pečių: tiek, kiek buvo/ rodyklių: ton pusėn ir eidavom“ (34). Bložės žmogaus pasaulyje praėjusį laiką atgaivina tikros žymės, tikri randai, daiktai, kurie atmintyje likę kaip šešėliai: Bložė kaip visad lieka atidus daiktams, jų esąčiai, kuri prijaukina ir esamą arba praėjusią būtį. V-ajame preliude Bložė tęsia: „broliai/ keliaujančiam finikiečiui parduoda/ Juozapą, iškeisdami/ į kmynus, į kodeksus, į/ gumerabiką“ (34). Juozapo ir Jėzaus istorija matoma kituose istoriniuose kontekstuose. Naujajame testamente, Jėzus parduodamas už trisdešimt sidabrinių. Judas Iskariotas romėnams nurodė Jėzų ir už tai gavo piniginių atlygį – trisdešimt sidabrinių. Tuo tarpu čia parduodamas Jėzaus globėjas Juozapas, iškeičiamas į buities sferos daiktus. Groteskiškai vaizduojami ir trys karaliai: „kažkada/ įžengė trys čia karaliai su diskais/ pilnais šovinių“ (26). Vietoje dovanų karaliai nešasi šovinius – rengiamasi karui. Trijų karalių istorija vaizduojama kaip šurpinanti sąmonę. Matome, jog, tariant Wolfgango Iserio žodžiais, „atkurtoji tikrovė yra nukreipiama į už savęs esančią „tikrovę“, o įsivaizdavimas įviliojamas į tam tikrą formą. (...) Atitinkamai užtekstinė tikrovė įsilieja į įsivaizdavimą, o įsivaizdavimas įsilieja į tikrovę“⁷¹. Bložės poemose viena ir kita susiję tvirtais saitais. Nastopkos teigimu, talpiame Bložės eilėraštyje kryžiuojasi buitis ir kosmosas, mitologija ir istorija, epinė rimtis⁷².

3.2.2. Tautosakinis laikas

Sapno, pasakos, mito, tautosakos matmuo reiškiasi Bložės poemose. Šioje dalyje svarbu išanalizuoti tautosakos, folkloro motyvus Bložės *Polifonijose*. Šidlauskas rašo: „Opozicijos labai nepatvarios, rupūs tikrovės vaizdai bemat nardinami į sapno (pasakos) būseną, konkretumas ir fantastika, realybė ir idealybė sudaro alchemiškai sąveikaujančią grandinę. Buitinio daiktiškumo ir simbolinio universalumo ribos dažnai išsitrina, atverdamos tarpinėje zonoje katarsio paslaptį, etinio

⁷¹ Iser W. Fiktyvumas ir įsivaizdavimas, Vilnius: Aidai, 2002, p. 17

⁷² Nastopka K. *op.cit.*, p. 28

svarumo ilgesį“⁷³. Pasakiškumo dimensija preliuduose persveria buities vaizdinius, juos nugramzdina į sapną. Sapne išsitrina laiko kontūrai, folkloro motyvai atsiveria kaip belaikės arba utopiško laiko struktūros. Nastopka teigia, jog tautosaka traukia poetą moralinių pozicijų aiškumu, amžių pamatuotu grožiu⁷⁴. III-ajame preliude Bložė rašo: „ir bėgs į kitą pusę kažkas/ taškydamas laiką. Kur mano mergaitė/ miega, mano mergaitė/ jau tūkstantis metų miega“ (30). Prisimenamas pasakos apie miegančią karalaitę motyvas, jis įtraukiamas į poetinę vaizduotę. Rodoma, jog laikas yra nepriklausomas, švaistomas, „taškomas“, tačiau mergaitė miega tūkstantmečius – čia laikas jau nebe skaičiuojamas, o hiperbolizuojamas. Kmitos teigimu, naudojamosi pasakomis, sapnais, leidžiančiais laisvai judėti po istoriją⁷⁵. Pasakos perauga į individualią patirtį, o drauge ši patirtis ataidi tautosakos elementais. Nors lyrinis subjektas kalba savuoju individualiu balsu, tačiau Bložės žmogaus negalime pavadinti modernios asocialiosios estetikos sekėju. Greičiau priešingai. Vienaame savo interviu Bložė teigia:

„Man labai norėtusi, kad būtų grįžtama prie tautosakinės etikos ir estetikos, tokios pat kosmogonijos. To, ką nuo amžių turėjo didieji kūriniai, svarbieji žmonijos mitai, Homeras arba lietuvių dainos ir pasakos. Aš skubu tai daryti, nes gali nutikti, kad vėliau tai nelabai kas ir mokės... sakykim, įauti į kūrinių tautosakinį pradą. Ne stilizacine prasme, kaip tai darė S.Nėris ir E.Mieželaitis, o etine, vertybių prasme. Visumos ir kosmogonijos estetinė prasme“⁷⁶.

Tautosakiniame mite galima viskas. Jame besivystantys įvykiai nepavaldūs jokiems logikos dėsniams ir laužo taisykles. Analizuodamas „Raliavimus“ Saulius Žukas išskyrė tokias opozicijas: „pasaka – realybė, praeitis – dabartis, sapnas – banalus aiškumas (visų opozicijų kairiosios pusės sudaro vieną prasminį bloką, o dešinėsios – kitą)“⁷⁷. Taigi Bložės kuriami minipasakojimai, istorijos, pripildytos pasakos, grotesko, tautosakos, sapno turinio. Kartu Žukas pabrėžia, jog „Raliavimuose“ „(...) poetui ne tiek svarbi pati tautosakos pasaulio logika, kiek galimybė laisvai pereiti nuo realistinių vaizdavimo principų prie tautosakinės poetikos ir atvirkščiai“⁷⁸.

Tautosaką Bložė yra linkęs laisvai interpretuoti, kurti naujus vaizdus, atgaivinti sustabarėjusius siužetus. Laikas pasakų siužetų fone sudaiktinamas, traktuojamas kaip materialus

⁷³ Šidlauskas M. *op. cit.*, p. 113

⁷⁴ Nastopka K. *op.cit.*, p. 29

⁷⁵ Kmita R. *op.cit.*, p. 33

⁷⁶ „Man rūpėjo kiti vaidinimai, kitos gėlės, kiti paveikslai...“. Su poetu, vertėju Vytautu P. Blože kalbasi Eugenija Vaitkevičiūtė. Literatūra ir menas, 2004.06

⁷⁷ Žukas S. Tautosaka dabartinėje lietuvių poezijoje, Vilnius: Vaga, 1983, p. 215

⁷⁸ Žukas S. *op.cit.* p. 216–217

bei apčiuopiamas: „kur tolimoj karalystėj/ kupriukas, dirbantis laiką/ griuvėsiuose“ (71). Kupriukas pasakose vaizduojamas kaip nuskriaustas likimo, keliantis gailestį personažas. Mitologijoje laiko personifikacija (graikų Chronas) yra pirmapradis visatos elementas, jis „dirba laiką“. Bložė Kupriukui suteikia jam nebūdingų galių – Kupriukas čia atsakingas už laiką. Tai nebe nuskriaustasis, o laiko tvarkdarys, dirbantis laiką karalystės griuvėsiuose. Čia „pro liaudies ar liaudiškai kiek nuspalvintos kasdieniškai skambančios kalbos eigą, perpintą liaudies pasakų motyvais, prasišviečia žmogaus didybės, galbūt tragedijos, mintis ir mitologija“⁷⁹, rašo Šilbajoris.

Iseris teigia: „Visuose literatūros tekstuose neišvengiamai esama *atrankos* iš įvairių socialinių, istorinių, kultūrinių ir literatūrinių sistemų, esančių už teksto kaip referencijos laukai. (...) atrenkami elementai išimami iš sistemų, kuriose jie atlieka savo įprastą funkciją“⁸⁰. Bložė III-ajame preliude perkuria pasaką apie princą varliną, kurį pabučiavus šis pavirsta į gražų jaunikaitį: „imsiu varlytę per žmoną/ ir gyvensiu senam raiste, kur dūmai/ plaukia pažeme, kai žvaigždės/ aukštai: mano dienos/ išsibarstė miške/ (...) kur voratinkliai/ džiūsta apraizgę man kaktą“ (29). Vaizduojamos vedybos su užkeiktuju asmeniu. Lyrinis aš vaizduojamas kaip atsiskyrėlis. Pasakos princas apkeičiamas į moterišką lytį turintį objektą. Bložės laike niekas nėra nuosekliai aišku ir paprasta. Pirmojo skyriaus poemoje apie tautosakinius Dievą ir kipšą sutinkame groteską: „važiuoja dievulis, blogai pasikinkęs// išlipa, nusimauna nuo ašies ratą, užsimeta ant nugaros ir nešasi/ nešasi nešasi, sutinka kipšą// tas ratą pasiima, ant karties iškelia// tegul, sako, sukasi/ laikas// o ratuose užmuštųjų kūnai guli ir laukia“ (8).

Taigi tautosakos bei folkloro motyvai užima svarbią vietą Bložės laiko vaizdinioje. Tautosaka čia atsiskleidžia kaip įgalinta laiko begalybėje, laikas retai skaičiuojamas, būdingi skaičiai šimtas, tūkstantis. Tautosakinė poetika leidžia Bložės žmogui laisvai keliauti iš vieno laiko į kitą, iš vieno siužeto į kitą.

3.2.3. Menas ir laikas

Nastopka teigia: „Pasaulio metamorfozių grandinėje menas suvokiamas kaip lankstus būties antrininkas“⁸¹. Menas Bložės žmogui padeda laikytis, atsispirti visa užliejančiai ir nušluojančiai laiko tėkmei. Meno kūriniai arba menininkų vardai padeda aptikti tam tikras gaires, už kurių istorijoje bei vaizduotėje galima laikytis. Šį su menininkų vardais bei kūriniais (daugiausia

⁷⁹ Šilbajoris R. *op.cit.*, p. 19

⁸⁰ Iser W. *op.cit.*, p. 18

⁸¹ Nastopka K. *op.cit.*, p. 46

tapybos) susijusį laiką galima įvardyti kaip kultūrinį laiką.

Lauryno Katkaus teigimu, „Bložės poezijoje ryškus menininko kaip visuomenės atstumtojo, keistuolio ar net bepročio motyvas (todėl tokios svarbios jam yra, pavyzdžiui, Vincento van Gogo (Vincent van Gogh), Mikalojaus Konstantino Čiurlionio figūros)“⁸². Poemoje „Nematomi žmonės“ Bložė rašo: „Van Gogo paveiksle sodai jau pailso/ ir nubyrėjo pelenai nuo cigarečių“ (71) – čia išvelgtina, jog tarp subjektų ir istorinių turinių yra distancija, objektyvūs turiniai tampa mažiau gyvybingi. Bložės vaizdinioje, I-ajame preliude, „ir moterys nuogos/ išbėgdavo iš pirties: Rubenso/ ir maudydavosi ežerėlyje“ (26). Čia prisimenami Rubenso paveikslai „Leukipo dukterų pagrobimas“ (~ 1617), „Marijos de Mediči išsilaipinimas Marselyje“ (1622–1625), „Diana ir Kalistonė“ (1635) ir kt., tačiau moterys atgaivinamos, rašoma, jog jos maudosi (familiariai) „ežerėlyje“. Bložės poemos rodo autoriaus laikinį kultūrų pažinimą, jų gretinimą su įprasta tikrove: „upė skyrė mus – Šiaurinė Sungų dinastija, pamišėlis Mi⁸³, imperatorius Hui Czungas⁸⁴, miręs mongoloidų nelaisvėje/ ir nuostabus jo darbelis – žydinti šakelė su spalvota papūga, virš mano galvos“ (69). Taip sugreitinama dabartis su praeitimi, Mi ir Hui Czungu. Poemoje „Sugrįžimas“ Bložė rašo: „turiu grįžti į italų *dell'arte* komediją, į naivų ir atvirą Gilles'ą, į savo skausmą tik muzikai patikintį trenkusį man kažkada galvon Mezzetin'ą⁸⁵“, „žiūrėkite/ prieš pat mano mirtį/ Gersaint'o⁸⁶ antikvariato iškaboje, matote?“ (61). Taip prisitraukiami kultūriniai kontekstai įgija prasmę, yra ženklinami atsparumo laikui matmens. Poemoje „Sugrįžimas“ minima citata „ak, aš išdaviau save, užmiršau Watteau“ (61) rodo lyrinio subjekto priklausomybę kultūriniam laikui, Antoine Watteau užmiršimas prilyginamas savęs išdavystei.

Bložei artimas ir intertekstualus literatūrinis kontekstas. Poemoje „Husarai“ Bložė rašo: „guli Apolineras morge, tokiu tragišku veidu“ (67). Taip pabrėžiama Apolinerio ir jo gyvento laikmečio prieštara. Poemoje „Sugrįžimas“: „taigi iš Po novelės, netikėk, tai ne ligos simptomas, keistas sutapimas: grįžau“ (60) pabrėžtinai Poe novelėms būdingas veikėjų liguistumas, tačiau lyrinis subjektas sugrįžta į tikrovę pas mylimąją. Poemoje „Sugrįžimas“ Bložė prisimena ir brolius Gonkūrus: „ačiū, gerbėjai mano, einantys mano keliu/ iškentę daugiau kaip šimtmetį/ kol broliams Gonkūrams pasiūlius/ grožio dvasia mane prikėlė“ (59) – taip vaizduojama, jog ateinanti „grožio

⁸² Katkus L. Bložė. Prieiga internetu: <http://www.saltiniai.info/index/details/1210>

⁸³ Mi Fėjus (1050-1107) – kinų tapytojas, kaligrafas, kritikas, kolekcionierius.

⁸⁴ Hui Czungas (1082-1135) – šiaurinės Sungų dinastijos imperatorius – dailininkas.

⁸⁵ Prancūzų dailininko Antuano Vato (1684-1721) pamėgti italų komedijos personažai – Žilis, Mecetenas.

⁸⁶ Minimas A. Vato paveikslas „Žerseno iškaba“

dvasia“ priklausoma nuo prancūzų romanistų brolių Gonkūrų.

Vaizduojamos Areco freskos: „Įsiminė/ Areco freskos: klūpanti sužeistą karį/ viena ranka pastverk už plaukų, kita užsimok/ paskutiniam smūgiui“ (45). Arecas (lot. Arrētium) yra Italijos miestas Toskanoje, Areco provincijos sostinė. Čia įžodinamas veiksmas, freskos atgaivinamos.

Prisimenama Antikos kultūra: „aš atidariau tą dėžutę/ joj buvo išsiskyrimo žiedai, padaryti Hefesto“ (64). Hefestas graikų mitologijoje Dzeuso ir Heros sūnus, ugnies dievas, amatininkystės, skulptorių, kalvystės globėjas ir pats talentingiausias kalvis. Tačiau Bložės kūryboje Hefestas padirbina ne sužieduotųjų, bet išsiskyrimo žiedus. Taip Bložė apverčia laiko mechanizmą išsiskyrimą priešpastatydamas sužadėtuvėms. Kitoje citatoje „žiūrinėdamas miesto paveikslėlius/ iš renesanso laikų: jie dar buvo nuogi/ o tvora/ pažaliavusi tartum Orfėjaus/ arfa“ (34) matomas Orfėjaus ir jo arfos (lyros) vaizdinys. Orfėjas – graikų mitologijoje yra žymiausias menų atstovas, turėjęs didelę įtaką Graikijos istorijai. Skambanti Orfėjaus arfa nukelia į senovę, į Renesansą. Bložė atidus mitologijai, rodo platų išprusimą šioje srityje.

Išvados

Bložės poemų cikluose bei preliuduose iš rinkinio „Polifonijos“ laiko motyvai yra svarbi poetinio vyksmo dalis. Laiko motyvų analizėje dominuoja hermeneutikos teorinis laukas, vyrauja dialogiškas santykis su kritika bei filosofinėmis mąstymo apie laiką prieigomis. Poemose laikas yra ir subjektyvus (laikas, tekantis sąmonėje), ir objektyvusis (chronologinis), neretai laiko eigą įgalina akimirkos (arba trukmės) momentas. Subjektyviajame laike vyrauja praeitis, achetipinė atimintis, sustojusio laiko, akimirkos ir amžinybės, anapusinio laiko galimybės motyvai. Jie rodo nenuoseklų, suaižėjusį pasaulį, kuriame asmeninė lyrinio subjekto tikrovė tampa svarbesnė nei objektyvi realybė.

Pastebėta, jog objektyvusis laikas „Polifonijose“ yra glaudžiai susijęs su asmeniniu, išaiškinti pagrindiniai laiko fenomenologijos aspektai. Viskas vaizduojasi iš pradžių kiekvieną akimirka, todėl ir praeitis tėra ateities provaizdis. Joks įvykis nėra negrįžtamas ir jokia permaina nėra galutinė, lyrinio subjekto sąmonė pasižymi vienalaikišku pirmapradžių archetipų kartojimu.

Sąmonės (arba asmeninis) laikas reiškiasi skirtingais aspektais. Pažymėtinas laiko cikliškumas, įvykių atsikartojimai, akimirkos svarba laiko kontinuume. Laikas nuolatos pinamas, jo gijos painiojamos viena su kita arba, tariant Bložės preliudo žodžiais, tai „laikas, suverptas į kamuolį“ (25). Tokioje laikų maišatyje svarbą įgauna daiktai – jie tampa ženklais, lyriniam subjektui padedančiais nepaklysti skirtingų laikų daugybėje. Bložės kūryboje praeitį saugo buities rakandai. Daiktai – tai būdas, kuriuo parodoma, jog giluminė patirtis yra vienalaikiška dabarčiai. Nors Bložės žmogus suvokia laiką autonomiškai, savitai, lyrinis subjektas autoriaus kūryboje yra vaizduojamas ir kaip laiko tėkmės dalis, sugebanti save sąmoningai išskirti iš laiko tėkmės, bet metafiziškai neatsiejamai su ja surišta. Bložės poezijoje esama fenomenologinių ženklų, kurie atsiskleidžia kaip archetipinė informacija, aprioriškai gauti išspaudai, kurių neatsiejamas saugotojas yra beribis laikas. Lyrinio subjekto patirtys yra susijusios su ne visada regimu, tačiau juntamu, kartais kone betarpiškai apie save bylojančiu jo vidujybėje glūdinčiu archetipiniu žinojimu, taip pat ir metafizinių, anapusinių ir pasąmonės sferų pėdsakais. Bložės skirtingų laikų sanklodoje neabejotinai atsiveria anapusinio laiko galimybė, Bložės poemų pasaulyje virstanti kone būtinybe. Kitapus gyvenimo besidriekianti dimensija suvokiama kaip neatsiejamas semantinis komponentas, viena iš daugelio laikų ir erdvių, kuriose tam tikru metu atsiduria lyrinis subjektas arba kiti, jį supantys, poemų veikėjai arba daiktai. Subjekto išnirimas skirtinguose laiko epizoduose yra

glaudžiai susijęs su skirties tarp gyvas ir miręs nutrynimu. Bložės kūryboje svarbią vietą užima sąmonėje sustabdytas – sustojęs laikas. Sustojęs laikas įgalina akimirkos (poemoje šaukiamasi „amžinosios akimirkos“), trukmės momentą. Laikas sustabdomas tam, kad jo akivaizdoje galėtų atsiverti tikroji lyrinio subjekto arba greta jo esančių daiktų savastis, pasaulis atsivertų kitomis spalvomis.

Bložė jaučia atsakomybę prieš istoriją. Jam būdingas nuskriaustųjų pusės palaikymas. Istoriniame laike vyrauja skirtingų epochų, įvykių, veikėjų gretinimas, kuriama jų maišatis. Istorinio laiko vaizduotė neturi krypties, iš vieno istorinio konteksto peršokama į kitą. Bložės vaizduotėje istorinis laikas yra nuožmus. Istorinis laikas ne retai supinamas su antgamtiškuoju, mitologiniu laiku. Greta motyvų, turinčių vienokį ar kitokį socialinį istoriškumą, galime matyti kultūros istorijos (krikščionybės, tautosakos, meno) atspindžius. Esama apstu užuominų į tai, jog pati sąmonė kaip subjektas, susidūrusi su laiku, iki galo jo nepažįsta ir pažinti negali. Taip įkūnijamas pasimetimas istoriškumo akivaizdoje.

Pažymėtina, jog Bložės poemose egzistencinės patirtys sujungiamos subjektyvaus laiko sferoje, kurioje laikas atsiskleidžia kaip rizoma – tinklas, jungiantis archetipines patirtis ir asmenines nuojautas, kolektyvinę išmintį ir nepriklausomos sąmonės judesius, opozicijos tarp gyvenimo ir mirties susilpnėjimą ir besikartojančias lyrinio subjekto pastangas atrasti prarastą laiką.

Naudoti šaltiniai

1. Bložė V. Bložė, Polifonijos: Poemos, Vilnius, Vaga, 1981

Mokslinė literatūra

2. Bachelard G. Svajonių džiaugsmas, Vilnius: Vaga, 1993
3. Bakhtin, M. Forms of time Augustinas A., Išpažinimai, Vilnius: Aidai, 2004
4. and of the chronotope in the novel. In The Dialogic Imagination. Austinas: Univ. Texas Press, p. 1981
5. Baranova J. XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004
6. Benesch H. Psichologijos atlasas, I tomas, Vilnius: Alma littera, 2001
7. Bergez D., Barberis P., De Biasi, Marini M., Valency G. Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai, Vilnius: Baltos lankos, 1998
8. Bergson H, Kūrybinė evoliucija, Vilnius: Margi raštai, 2004
9. Blanchot M., L' image, la dequille, L' espace litteraire, Paris, Gallimard, 1955, p. 143. Cit. iš Bergez D. ir kt. Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai, Vilnius: Baltos lankos, 1998
10. Boas Franz, Prieiga internetu: https://www.goodreads.com/author/quotes/272.Franz_Boas (Žiūrėta 2017-05-21)
11. Buzaitė S. C. G. Jungo kolektyvinės sąmonės koncepcija, Vilnius, Problemos, 1995
12. Daujotytė V. Esė apie poeziją ir esimą, Vilnius: Lietuvos Rašytojų sąjungos leidykla, 2001
13. Daujotytė V. Kito laiko ir kitos erdvės ieškantis, Gimtasis žodis, 2000, Nr. 2
14. Gérard B. Pirmykščio mirties patyrimo paveldimoji galia, IN Baltos lankos, 1993, Nr. 3
15. Iser W. Fiktyvumas ir įsivaizdavimas, Vilnius: Aidai, 2002
16. Jonkus D. Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009
17. Jung C. Psichoanalizė ir filosofija, Vilnius: Pradai, 1999
18. Katkus L. Bložė, Prieiga internetu: <http://www.saltiniai.info/index/details/1210>
19. Keršytė N. Atminties rezistencija, J. Apučio „Praradimo aidai“, Prieiga internetu: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2009~1367168557091/dastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> (Žiūrėta 2017-05-21)

20. Kmita R. Vytauto P. Bložės poezijos kaitos paradoksai, *Colloquia*. Nr. 20, Prieiga internetu: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2008~1367165513388/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> (Žiūrėta 2017-05-21)
21. Kmita R. 1973–1980: Pilkieji metai, prieiga internetu: <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/literatura/19731980-pilkieji-metai/19731980-pilkieji-metai/4664> (Žiūrėta 2017-05-21)
22. Kristeva J., *Proust and the Sense of Time*, Columbia University Press, 1993
23. Kubilius V. Prieiga internetu: <http://www.tekstai.lt/component/content/category/160-bloze-p-vytautas-> (Žiūrėta 2017-05-21)
24. Merleau-Ponty M. Prieiga internetu: https://www.goodreads.com/author/quotes/118600.Maurice_Merleau_Ponty (Žiūrėta 2017-05-21)
25. Michalovskaja J. Laiko fenomenas, *Mokslas ir gyvenimas*, 2012 m. Nr. 5-6
26. Mickūnas A., Proustas ir Husserlis, Vilnius: Baltos lankos, 2007, cit. iš Žmuida E. Šatrijos Ragana ir Marcelis Proustas: asmeninio laiko įamžinimas, *Colloquia*, Nr. 22
27. Nastopka K. Išsprūstanti prasmė, Vilnius: Vaga, 1991
28. Pilipauskaitė V. Istorinis laikas be jokios perspektyvos (Vytautas P. Bložė. Prieš išskrendant man ir tau, 2004), *Literatūra*, 2004-06-24
29. Poulet G. Proustas, XX amžiaus literatūros teorijos, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011
30. Proust M. Atrastas laikas (fragmentas), Vilnius: Baltos lankos, 1994, Nr. 4
31. Ricoeur P. Laiko patirties aporijos, IN Baltos lankos, 1994, Nr. 4
32. Rubene M. Dabarties filosofija: iš Esaties į esatį, Vilnius: Alma Littera, 2001
33. Satkauskytė D., *Lietuvių literatūros enciklopedija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001
34. Šidlauskas M. Erškėtrožės tiesa žmonėms, Orfėjas mokėjo lietuviškai, Vilnius: Homo liber, 2006
35. Šilbajoris R. Žodžiai ir prasmė, Čikaga: Akademinės skautijos leidykla, 1982,
36. Šlekienė V. Laiko struktūros Vytauto Bložės poezijoje, *Teksto slėpiniai*, 2004. Nr. 7
37. Tūtlytė R. Die stille moderne in der litauischen literatur (1962–1982), *Literatūra*, 2014 56 (1)

38. Vaitkevičiūtė E. „Man rūpėjo kiti vaidinimai, kitos gėlės, kiti paveikslai...“. Su poetu, vertėju Vytautu P. Blože kalbasi Eugenija Vaitkevičiūtė. Literatūra ir menas, 2004
39. Venclova T. Marcelis Proustas, Baltos lankos, 2007, Nr. 25/26
40. Žukas S., Tautosaka dabartinėje lietuvių poezijoje, Vilnius: Vaga, 1983

Santrauka

Darbe nagrinėjami laiko motyvai Vytauto P. Bložės rinkinyje „Polifonijos“. Darbo problema kildinama iš filosofinių laiko apibrėžčių įvairumo, todėl laiko problema svarstoma ir kaip filosofinio požiūrio reikalaujantis klausimas, ir kaip poetinės vaizduotės dalis. Bložės laikas nėra chronologiškas, Bložės poetinei vaizduotei būdinga laikų maišatis, laikas, tekantis sąmonėje. Analizės strategija remiasi hermeneutikos teorija. Taip pat darbe remiamasi Henri Bergsono laiko ir trukmės teorija, Marcelio Prousto prarasto laiko koncepcija. Pagrindiniai darbo uždaviniai yra tyrinėti laiko vaizdijimą, analizuoti, kaip sukuriamas vaizduotėje persiklojančių laikų tinklas. Darbą sudaro įvadas, teorinė dalis „Filosofinė laiko refleksija“, skyriai „Sąmonės laikas“, „Istorinis laikas“ bei išvados. Teorinėje dalyje atskleidžiamos skirtingos laiko apibrėžtys, skyriuje „Sąmonės laikas“ bandoma atverti neskaičiuojamo, neobjektyviojo, nechronologinio sąmonės laiko pasirodymo būdus Bložės poemose. Skyriuje „Istorinis laikas“ keliame klausimą, kaip poetiniame pasakojime struktūruojama laikinė istorinė patirtis. Sąmonės laike vyrauja praeitis, achetipinė atimintis, sustojusio laiko, akimirkos ir amžinybės modusai. Istoriniam laikui būdingos socialinės istorijos, kultūros istorijos, krikščionybės istorijos, tautosakos, meno skirtys. Poetiniai laiko motyvai byloja apie suaižėjusį pasaulį. Asmeninė lyrinio subjekto tikrovė tampa svarbesnė nei objektyvi realybė. Sąmonės sferoje sukurama rizioma – tinklas, jungiantis archetipines ir asmenines patirtis, kolektyvinę išmintį ir nepriklausomo sąmonės judesius, opozicijos tarp gyvenimo ir mirties susilpnėjimą ir besikartojančias lyrinio subjekto pastangas atrasti prarastą laiką.

Summary

This study analyzes the time motives in the selection “Polyphonies” by Vytautas P. Bložė. The study’s problem originates from the diversity of philosophical definitions of time, therefore the problem of time is considered as a question that requires a philosophical point of view as well as a part of poetic imagination. For Bložė, time is not chronological, Bložė’s poetic imagination is tend to depict the weltering of times or time that flows in the consciousness. The strategy of analysis is based on the theory of hermeneutics. Also, the study appeals to Henri Bergson’s theory of time and duration, Marcel Proust’s conception of lost time. The main tasks of the study are to research the depiction of time, and analyze the way a net of times layering in the imagination is created. The study consists of the preface, theoretical part – “Philosophical Reflection of Time“, chapters “Time

of Consciousness“, “Historical Time“ and the conclusions. Theoretical part reveals various definitions of time, the chapter “Time of Consciousness“ attempts to unclothe the ways an uncountable, unobjectified and unchronological time of consciousness manifests in Bložė’s poems. The chapter “Historical Time“ raises a question how a temporal historical experience is structured in a poetic narrative. Time of consciousness is dominated by the past, archetypal memory and the modi of frozen time, moment and eternity. Social, cultural and christian stories, as well as the differentiations of folklore and art are all inherent to the historical time. Poetic time motives speak of a cracking world. Personal reality of the lyrical subject becomes more important than the objective reality. A system is crafted in the sphere of consciousness – a net that connects archetypal and personal experiences, collective wisdom and independant movements of the consciousness, suppression of opposition between life and death and the ever-repeating lyrical subject’s endeavor to discover the time that has been lost.